

SHLOMI SEGALL

A feltételhez nem kötött jóléti juttatások és a reciprocitás-elv*

Stuart White és mások azt állítják, hogy ha olyan állampolgárok kapnak jóléti juttatásokat, akik nem dolgoznak és nem akarnak dolgozni, sérül a reciprocitás elve. Szerintük ez igazolja a minimális munkakötelezettség előírását a jóléti juttatások címzettjeinek. E cikk cáfolni kívánja az állításukat. A gondolatmenet azon próbálkozás elutasításával kezdődik, amely a munkavégzés polgári kötelességére akarja alapozni a munkatesztet. A cikk ezt követően a reciprocitás elvét vizsgálja meg és azt állítja, hogy a kölcsönösség a gyakorlatban a vallott elosztási igazságosság-felfogástól függ. Az egyenlősítő igazságosság különböző értelmezéseinek és a reciprocitás ezeknek megfelelő felfogásainak vizsgálata azt mutatja, hogy a feltételhez nem kötött jóléti juttatások összeegyeztethetők a reciprocitás elvével. Így a reciprocitásból semmi esetre sem következik, hogy a jóléti juttatásokat munkakötelezettséghez kell kötni.

Bevezetés

A jóléti juttatások feltételekhez nem kötése – vélik sokan – megsérti a kölcsönösségen alapuló kötelezettségek szellemét, vagyis a reciprocitás-elvet. Ilyen ballépés akkor történik – állítják –, amikor olyan emberek lehetnek haszonélvezői jóléti juttatásoknak, akik nem dolgoznak, s nem is hajlandók a juttatásért cserébe dolgozni. Minden ilyen esetben a jóléti állam – főleg és elsősorban a juttatásokat feltételekhez nem (vagy csak igen lazán) kötő, univerzális jóléti állam – megsérti a reciprocitás-elv jelentette követelményt.

Feltételhez nem kötött jóléti juttatásokon, az adott összefüggésben azokat az ellátásokat értjük, amelyek elérésében semmi másnak nem kell teljesülnie, mint annak, hogy az érintett személy az állam polgára legyen (illetve, esetenként, értelemszerűen annak, hogy szüksége mutakozzék az adott támogatásra). Vagyis nincs szükség arra, hogy valamilyen tevé-

* Shlomi Segall: Unconditional Welfare Benefits and the Principle of Reciprocity. *Politics, Philosophy & Economics*, 2005, 10, 4 (3), 331–354. old.

kenységet végezzen (ez többnyire nem jelent mást, mint annak igazolását, hogy dolgozik, vagy legalábbis hajlandónak mutatkozik dolgozni). A reciprocitás-elv számonkérésének mellőzését nehezményezők – s a továbbiakban velük kívánok foglalkozni – arra hivatkoznak, hogy a dolgozni nem akaróknak juttatást nyújtani ellentmond a kötelességek kölcsönös természetének primátusát hangsúlyozó reciprocitás-elvnek. Érvelésük a következő: az államnak mindazoktól, akik elvárják, hogy valamiféle segítyezést kapjanak, feltétlenül ki kell követelnie, hogy cserében munkavégzésre kötelezzék magukat. Jelen írásban azt kívánom tisztázni, igaz-e vajon, hogy a jóléti juttatások feltételhez nem kötése valóban sérti a reciprocitás-elveket, ezen belül, sajátlagosabban, a dolgozók és a dolgozni nem hajlandók közötti reciprocitás elvét. Az elv érvényesítésének kikövetelése okán vajon meg kell-e szüntetnünk a feltétel nélkül járó jóléti juttatásokat, megkövetelve valamilyen, a munkával kapcsolatos követelményt (munkatesztet) a jóléti rendszer haszonélvezőitől?

A jóléti juttatások feltételhez nem kötése ellen a reciprocitás-elvvel érvelni korántsem új keletű: már Hegel és John Stuart Mill is képviselték ezt a nézetet.¹ A feltételhez kötés nélkül nyújtott támogatások mai kritikusai többnyire a jobboldalról érkeznek, még akkor is (vagy talán különösen akkor), ha az Egyesült Államok nem túlságosan bőkezű juttatásait veszik célpontba. Az embernek ilyenkor elsősorban a olyan „jóléti fegyelmezők” (vagy „jóléti paternalisták”) jutnak eszébe, mint Lawrence Mead.² Azt állítva, hogy a jóléti állam túlságig engedékeny (különösen, ha munkanélküliekről van szó), ennek az álláspontnak a képviselői

¹ Hegel óva int: „ha más köztulajdonban megvolnának a közvetlen eszközök, amelyekkel az elszegényedő tömeget meg lehetne tartani rendes életmódja szintjén, az biztosítaná az ínségesek megélhetését a munka közvetítő szerepe nélkül. Ez ellenkeznék a polgári társadalom elvével...”. Lásd G. W. F. Hegel, *Jogfilozófia*, 245. paragrafus (az én kiemelésem). Idézi J. Donald Moon: *The Moral Basis of the Democratic Welfare State*. In Amy Guttmann (szerk.): *Democracy and the Welfare State*. Princeton NJ, Princeton University Press, 1988, 27–52. old. [Magyarul: *A jogfilozófia alapvonalai*. Fordította Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, 1971, 254. old.]. J. S. Mill ugyancsak intőn figyelmeztet az erkölcsöknél arra a megromlására, mellyel valamiféle garantált jövedelem járna az emberiségre nézve. „Hagyd meg az embereket abban az állapotukban, amelyben életfeltételeik nyilvánvalóan attól függenek, hogy hányan vannak, s akkor elérheted, hogy tartós hasznukat a saját maguk hozta áldozatokból nyerjék, melyeket azért vállalnak, hogy testi jól-létüket a jelenben mind kedvezőbbben befolyásolják, s ezen keresztül leendő gyermekeik szokásait is mind inkább pallérozzák. De csak egyszer intézd úgy, hogy keresményük nagysága függetlenedjék saját erőfeszítéseiktől! Biztosíts csak számukra valamennyi fizetséget, akár a törvény, akár a közösségi érzület erejénél fogva, és nincs az a nekik nyújtott kedvezés, ami képes lenne őket (vagy leszármazottaikat) arra bírni, hogy saját maguk korlátozásában leljék föl azt az eszközt, mely képes állapotukban megtartani őket! Csak annyit érhetsz el így, hogy fölháborodottan követeljék tőled a nyújtott kedvezmények változatlan folyósítását mind a maguk, mind utódaik számára.” Lásd J. S. Mill: *Principles of Political Economy* (az én kiemelésem). Idézi: Gerald F. Gaus: *The Modern Liberal Theory of Man*. London, Croom Helm, 1983, 248. old.

² A „jóléti paternalisták” úgy gondolják, a jóléti szociálpolitikának az a dolga, hogy felügyeletet gyakoroljon azoknak a szegényeknek az élete fölött, akik jóléti juttatásokból tartják fenn magukat. Leginkább a munkavégzés megkövetelésére összpontosítanak, de paternalizmusukba belefér az is, hogy a szolgáltatásokból való részesedés ellenében megköveteljék a kientől a kábítószer- és alkohol-rehabilitációt is. Lásd Lawrence M. Mead: *The New Paternalism: Supervisory Approaches to Welfare*. Washington DC, The Brookings Institute, 1997.

teremtették meg az olyan mai stratégiai elgondolások elméleti struktúráját, mint amilyen a *workfare* az Egyesült Államokban, vagy a *work for welfare* (segélyt csak munkáért) az Egyesült Királyságban, vagy, ha tetszik, a norvég „*work line*”. Ezeknek az eljárásmodoknak a következő a lényegük: a jóléti juttatásokból való részesedés feltételül nem azt kötik ki, hogy a kedvezményezett munkát keressen (amint az a feltételhez kötött juttatások esetében normálisan szokásos), hanem azt, hogy ténylegesen munkát végezzen.³ Az ilyen követelések mögött az a vezéreszme, hogy a jóléti ellátásokból való részesedést ahhoz a feltételhez kell kötni, hogy azok kedvezményezettje valamilyen *viszontszolgáltatást* nyújtson a közösségnek. Ezt a gondolkodásmódot szokták „a jóléti rendszer szerződés-elvű felfogásának” (*welfare contractualism*) is nevezni.

Az utóbbi időkben a polgári-republikánus meggyőződésű egalitáriánusok lecsatlakoztak a jóléti rendszert szerződésként fölfogókhoz, s együttesen támadják a feltételhez nem kötött jóléti ellátások kormányzati politikáját, arra hivatkozva, hogy az megsérti a reciprocitás-elve, ellentmond annak.⁴ Igazából a kritikák egy része speciálisan a feltételhez nem kötött univerzális alapjövedelem (*UBI – Universal Basic Income*) ellen irányul, de – mint a későbbiekben majd látni fogjuk – általános érvennyel is felhozható a feltétlen juttatások nézetrendszerével szemben. Ha olyan embereket támogatunk, akik, ezt viszonzandó, nem hajlandók cserében munkát vállalni – mondják az ezt nehezítőket –, akkor semmibe vesszük a szolgálatért viszontszolgáltatást követelő elvet, ami pedig semmi egyébhez nem vezethet, mint azoknak az állampolgároknak a kizsákmányolásához, akik keményen dolgoznak, becsületos adófizetők.⁵ A legutóbbi időkben legfőképp Stuart White képviselte azt az álláspontot, melynek jegyében a „reciprocitás-elvre hivatkozó tiltakozás” ere-

³ Lásd Mary E. Hawkesworth: *Workfare and the Imposition of Discipline. Social Theory and Practice*, 11 (1985), 171. old.; Peter Street: *The Poverty of Workfare: Dubious Claims, Dark Clouds, and a Silver Lining. Dissent*, 45 (1998), 58. old. Az angol állapotokat illetően lásd Des King és Mark Wickham-Jones: *From Clinton to Blair: The Democratic (Party) Origins of Welfare to Work. The Political Quarterly*, 70 (1999), 62–74. old. A norvég helyzethez lásd Nina Kildal: *Justification of Workfare: The Norwegian Case. Critical Social Policy*, 19 (1999), 353–370. old. Köztudomású, hogy a TANF (*Temporary Assistance to Needy Families* – magyarul: Rászoruló Családoknak Nyújtott Átmeneti Segély) kedvezményezettjeinek még a „munkakényszer” bevezetése után is csak egy kisebbsége (arányuk 2000-ben 34 százalék volt) hajlandó munkát végezni (emezen heti 30 munkaóra ledolgozását értve). Lásd <http://www.acf.dhhs.gov/programs/opre/ar2001/indexar.htm>

⁴ Amy Guttmann és Dennis F. Thompson: *Democracy and Disagreement*. Cambridge MA – London, Belknap Press, 1996, 8. fejezet; Stuart White: *Liberal Equality, Exploitation, and the Case for an Unconditional Basic Income. Political Studies*, 45 (1997), 312–326. old.; Stuart White: *The Civic Minimum: On the Rights and Obligations of Economic Citizenship*. Oxford, Oxford University Press, 2003.

⁵ David Miller például azt írja, hogy az univerzális alapjövedelem „nem nagyon fér össze a szocialistáknak a közösségről és a társadalmi felelősségről vallott nézeteivel. (...) Az alapjövedelem feltételhez nem kötése lehetővé teszi azok számára, akik munkaképesek lennének, de nincs kedvük dolgozni, hogy kizsákmányolják azokat, akik társadalmi felelősségértektől áthatva nem játsszák ki a kötelességeiket. Ez a fajta kizsákmányolás pedig fölrúgja a reciprocitásnak a szocialisták által vallott normáját.” Lásd David Miller: *What’s Left of the Welfare State. Social Philosophy and Policy*, 20 (2003), 109. old.

dendően abból indul ki, hogy az alapjövedelem esetében (de voltaképp minden jóléti juttatás vonatkozásában is) sürgősen sutba kell vágnunk a feltételeket mellőző elképzelést. Én magam nem értek egyet ezzel a felfogással, s érvelni is fogok ellene: megpróbálom kimutatni, hogy a feltételekhez kötést elvető jóléti stratégiák nem kerülnek összeütközésbe a reciprocitás-elvvel.

A viszontfeltételek elhanyagolását kifogásoló és ellenző álláspont jelentős részben arra az elgondolásra támaszkodik, hogy minden állampolgárnak kötelessége dolgozni, s ezen az alapon bizvást kimondható, hogy „aki nem dolgozik, ne is egyék”. Ha azonban kicsit megkaparjuk ezt a szokásosan fölhozott ellenérvet, egyértelműen kiderül, hogy esetenként nagyon békésen „belefér”, ha egyes állampolgárok anélkül esznek, hogy dolgoztak volna, s hogy sokan csak a jóléti juttatások haszonélvezői esetében tiltakozik ez ellen (lásd alább, a 2. fejezetet). Ilyen elvi alapok mellett egy munkateszthez kötött kormányzati politikáról nem állítható, hogy egyenlő mértékkel mérné az egyes állampolgárokat, hiszen nem ugyanazt a követelményt támasztja mindannyiukkal szemben. Ekképpen pedig nemcsak, hogy a reciprocitás alapelvein tesz erőszakot, de a törvény előtti egyenlőség elvét is fölérja. A feltételekhez kötés mellőzését kifogásoló, legfrissebb republikánus kritikák el is ismerik, hogy ez nem korrekt eljárás, s föl is hagynak azzal, hogy a munkateszt megkövetelését a munka valamiféle úgymond polgári kötelességébe próbálják beleszervezési. A republikánusok ehelyett inkább a *méltányos reciprocitás* (*fair reciprocity*) fogalmához fordulnak, s a következőképp érvelnek: A jóléti juttatások kedvezményezetteinek van egyfajta, a reciprocitás-elvből levezethető kötelességük. Ideális esetben magának a törvénynek kellene őket köteleznie arra, hogy a fölvelt ellátásokért cserébe valamilyen ellenszolgáltatást nyújtsanak. Ahhoz, hogy eldönthessük, elegendő-e vajon ez a méltányossági kíváncsi, hogy erre hivatkozva kényszerítsük ki a munkatesztnek való megfelelést, lényegesen többet kellene tudnunk a reciprocitásnak arról az elvéről, melyen ez a követelés nyugszik, s azokról a kötelezettségekről, melyek ennek okán az állampolgárra hárulnak (lásd a 3. fejezetet). A reciprocitás-elvet a 3. fejezetben részletesen elemzem, s ebből kiderül, hogy a jóléti juttatások kedvezményezetteinek akkor, és *csak* akkor kötelességük a viszontszolgáltatás, ha a reciprocitás alapja egy olyan egalitáriánus séma, amelyben a juttatásokat ténylegesen feltételek kikötése nélkül nyújtják (lásd a 4. fejezetet). Egy ilyen reciprocitás-elvből viszont nem következik, hogy legitim lenne a juttatásokért cserébe a munkával kapcsolatban követelményeket támasztani. (Hacsak azt nem gondoljuk, persze, a munkatesztről, hogy összeegyeztethető a jóléti juttatásokra feltétel nélkül biztosított jogosultsággal – e kérdést közelebbről a 4. fejezet végén fogom majd megvizsgálni.)

Egy másik változat szerint a jóléti juttatások feltételekhez kötése azzal az érveléssel támasztható alá, hogy a jóléti politikának valamilyen más jellegű reciprocitási modellre kellene támaszkodnia; olyanra, melynek értelmében a juttatások nagysága a kimutatható erőfeszítések mértékéhez igazodnék. Ezt a nézetet az 5. fejezetben teszem majd elemzés tárgyává – hogy azután elvessem. Mindezek után ki fog derülni, hogy a feltételeket nem szabó jóléti politika a reciprocitás-elv bármely, egalitáriánus alapú felfogásával összeegyeztethető. Végezetül pedig néhány

azzal kapcsolatos aggályt, fenntartást vizsgálók meg, a kizsákmányolás mekkora kockázatával jár vajon, ha a juttatásokat (különösen, ha alapjövedelem-típusú juttatásokról van szó) nem kötik feltételekhez (lásd a 6. fejezetet). Ha elemzésem helytálló, világossá fog válni, hogy az univerzális, mindenkire kiterjedő, feltételhez nem kötött jóléti politikák szűken szólva is összeegyeztethetők, elviekben is, gyakorlatban is, a reciprocitás bármely egalitáriánus modelljével – ha ugyan nem egyenesen következnek egy ilyen modellből.

A munkakötelezettség

A jóléti juttatások feltételhez nem kötésével szemben a reciprocitás-elv alapján emelt kifogások számára általában az a kiindulópont, hogy a munkavégzés polgári kötelesség. Akik így gondolják, arra alapozzák kritikájukat, hogy minden egészséges, munkaképes állampolgárnak kötelessége a munkavégzés vagy a nemzet eredményeihez való valamilyen hozzájárulás, s attól, aki e kötelességének teljesítése alól kibújik, meg kell tagadni annak lehetőségét, hogy jóléti juttatásokban részesülhessen. Lawrence Mead például úgy érvel, hogy „a munkavégzés épp oly, kivétel nélkül mindenkire kiterjedő kötelezettség, mint mondjuk az, hogy adót, igenis, fizetni kell; a törvényeket, igenis, be kell tartani”.⁶

A szóban forgó kontextusban a „polgári kötelesség” vagy „állampolgári kötelesség” egész egyszerűen olyan kötelezettséget jelent, amellyel más társainknak – mint állampolgároknak! – azon az alapon tartozunk, hogy velük együtt ugyanannak a politikai közösségnek vagyunk tagjai. Marmost ezek a kötelezettségek lehetnek egyetemesek, vagy lehetnek partikulárisak. Az egyetemes, univerzális kötelezettségek minden állampolgárra kötelező erejűek, a partikulárisak pedig csak bizonyos állampolgárok számára azok. Tegyük világossá: vannak partikuláris kötelezettségek, melyek bizonyos szerepekhez kötődnek (így például a köztisztviselők kötelesek megfelelni a „tiszt” kormányzati munka követelményeinek), s vannak olyanok, melyeket nevezhetünk érdem-alapúnak. Az utóbbi típusba tartozó polgári kötelességek csak tehetséges, kimagasló képességekkel rendelkező állampolgárookra lehetnek kötelezők. Olyanokra, akiktől elvárható, hogy bizonyos tisztségeket megpályázzanak, vagy nemzetközi versenyeken képviseljék az országukat. Az az állítás tehát, miszerint a munkavégzés minden állampolgárnak egyetemes kötelezettsége, annyit jelent: a munkavégzés kivétel nélkül minden egyes munkaképes emberre nézve kötelező.⁷

Mint mondtuk, a jóléti rendszer „szerződéses” alapjait hangsúlyozók – mint például Mead is – azt javasolják, hogy a munkakötelezettség erősebb kikövetelésének kizárólag azon a módon szerezzenek érvényt,

⁶ Lawrence M. Mead: *Beyond Entitlement: The Social Obligations of Citizenship*. New York – London, Free Press, 1986, 82. old.

⁷ Mead a következőket mondja: „Minden kompetens felnőttől elvárható, hogy dolgozzék, és képes legyen anyanyelvén kifejezni magát, épp úgy, ahogy mindenkitől megkövetelhető, hogy adózzék és tartsa be a törvényeket, teljesen függetlenül attól, hogy milyen az anyagi helyzete, mi a társadalmi pozíciója.” Uo., 12. old.

hogy a dolgozni nem hajlandóktól megtagadják a jóléti juttatásokból való részesedést. Ezzel szemben azokra az állampolgárookra, akik nem jelennek terhet a közalapokra, nem vonatkozik a munkakötelezettség (adót fizetniük persze azért nekik is kell). A „szerződéses” jelleg hangsúlyozóit tehát nem érdeklik a „henyélő gazdagok” – már ha emezek nem igényelnek semmit a közszolgáltatásoktól. Álláspontjuk egyértelmű: minden egyes állampolgárnak – mindaddig, amíg semmit nem kér a társadalomtól – kétségtelenül jogában áll tartózkodni a munkavégzéstől. Mivel a mai társadalmakban a munkavégzéstől való tartózkodás az éhenhalást jelenti (vagy jobb esetben azt, hogy életben maradásunkat a járókelők jótékonyágától tesszük függővé), a munkára kötelezés követelménye csak és kizárólag ezekkel a renitensekkel szemben alkalmazható. Ami azt jelenti: jóllehet Mead és a hozzá hasonló teoretikusok szeretnék a munkakötelezettséget univerzális érvényű polgári köteleességgé ránk erőltetni, egyáltalán nem áll szándékukban azt minden emberre kiterjeszteni, hanem csak a szükségét szenvedőkre.⁸ De önmagában az, hogy az ember szűkölködik, nem bizonyul kellő alapnak sem a szerephez kötődő, sem az érdem-alapú polgári köteleességek igazolásához. Aki szűkölködik, nem szerephez kötötten teszi ezt, s különleges érdeme sincs. Így aztán nehezen látható át, miért lenne a munkakötelezettség a polgári köteleességek egyike, ha csupán a nincstelennel szemben gondolják alkalmazni. A munka megkövetelése az ilyen esetekben nem jelentene mást, mint hogy különböző állampolgárookra különböző szabályokat gondolunk érvényesnek, ez pedig ellentmondana a törvény előtti egyenlőség elvének (melyről viszont joggal állítható, hogy bármiféle reciprocitás-fogalom esetében alapkövetelménynek tekintendő).⁹ Éppen ezért a juttatások megtagadása a nem dolgozóktól nem igazolható az erre a – feltételezett! – polgári köteleességre való hivatkozással.

Mead érvét persze meg lehetne tartani – vélhetné valaki – egy olyan gondolatmenetbe beleépítve, mely szerint a társadalomnak valahogy meg kell követelnie, hogy mindenkinek személyes felelőssége, kötelessége legyen saját anyagi függetlenségének megőrzése, vagy hogy polgári kötelességgé tegye a mindenki részéről kötelező hozzájárulást a nemzet gazdagságához (vagy munkavégzés révén, vagy adófizetéssel). Ez a gon-

⁸ Annak leszögezése után, hogy „minden kompetens felnőttnek” dolgoznia kellene, Mead értésünkre adja, hogy ennek a polgári kötelességnek az egyetemes érvényűvé tételét azért nem kell feltétlenül erőltetni. „A szakképzetleneknek annyi mindenféle jövedelemforrásuk van (egyebek között például kormányzati juttatások is), hogy nem fognak stabilan munkát vállalni, hacsak egyértelmű programok nem kötelezik őket erre. Legalább ezek számára kötelezővé kell tenni a munkavégzést, s a betartatást inkább a közhatalomnak kell kikényszerítenie, mint a felismert önérdék valamiféle megnyilvánulásának.” Uo. (az én kiemelésem). Másutt meg azt mondja: „Az alábbiak látszanak az Egyesült Államokban ma a *felnttektől elvárt* legfontosabb társadalmi kötelezettségeknek: a *családfelek*, hacsak nem túlkorosak vagy munkaképtelenek, minden álláslehetőséget kihasználva vállaljanak munkát, s a *szegény családokban ugyanezt tegye a többi felnőtt családtag is*. Uo. 242. old. (az én kiemelésem). De ha a munkavégzés állampolgári kötelesség (mint azt Mead állítja), akkor az minden felnőtt emberre vonatkozik, nem csupán a családfelekre. Még érdekesebb, hogy a nem-családfelei státusúak kihagyása ebből természetesen nem érvényes azokra, akik „szűkölködnek”.

⁹ Lásd Karl Widerquist: Reciprocity and the Guaranteed Income. *Politics and Society*, 27 (1999), 387–402. old.

dolatmenet azonban hibás. A jóléti kontraktualisták javasolta megoldás nem működik azoknak a felnőtteknek az esetében, akik rá vannak szorulva a családjukra. Az a felnőtt ember, aki gazdag szülei háztartásában él, és egész napját azzal tölti, hogy szappanoperákat nézeget a tévében,¹⁰ nem tekinthető anyagilag függetlennek. Nincs semminemű jövedelme, így hát adóbefizetéssel sem járul semennyit a közöshöz. Szerződés-szorgalmazóink viszont, a szűkölködőkre alkalmazandónak vélt bánásmód ellenére itt nem kívánnak érvényt szerezni a munkakötelezettség követelményének (vagy legalábbis mindenféle gyakorlati megfontolásból eltekintenek attól, hogy érvényesítése mellett kardoskodjanak). Kritikusaink, meglehet, azzal vághatnának vissza, hogy a gazdasági önfenntartó-képesség olyan kötelezettség, mely a *család-egésztől* váratik el, hiszen társadalmunkban a család minősül gazdasági alapegységnek. Ez a gondolatmenet azonban zátonyra futtatná őket, ugyanis ez a „levezetés” nem köthető az állampolgárisághoz, legalábbis a modern állampolgáriság-fogalom egyetlen fölismerhető modelljéhez sem.¹¹

Úgy tűnik tehát, hogy a munkateszt összeegyeztethetetlen minden, az állampolgári köteleességekől levezetett munka-fogalommal. Az állampolgári köteleességek – csakúgy, mint a jogok! – *per definitionem* feltételhez nem kötöttek érvényesek. Érvényességük alól csak abban az esetben kaphatunk fölmentést, ha képtelenek vagyunk a teljesítésükre. Ebből pedig az következik, hogy egyetlen köteleesség sem tekinthető „állampolgári köteleesség”-nek, ha máson alapul, mint a teljesítéséhez szükséges képesség meglétéén. Vannak, akik vitatják ezt az álláspontot. Lawrence Becker Mead partján áll, amikor úgy érvel, hogy a munkavégzés állampolgári köteleesség,¹² s ezzel egy időben így nyilatkozik: „hogya mi szabhatja meg, kitől-kitől mennyi követelhető, az a kompetenciáknak, a képességeknek, illetve annak a függvénye, hogy ki mennyi juttatásban részesült”.¹³ Arra a következtetésre jut, hogy: „A társadalom minden egyes tagjának még akkor is egyformán kötelessége, hogy dolgozzék, ha abban nagy különbségek tapasztalhatók, hogy kitől mennyi és milyen minőségű munka várható el.”¹⁴ A „polgári kötelességre” hivatkozó érv azonban ebben a módosított formájában is megbicsaklik, mivel gyökeres különbség van a

¹⁰ Arneson is hasonló példát idéz. Lásd Richard J. Arneson: Is Work Special? Justice and the Distribution of Employment. *American Political Science Review*, 84 (1990), 1129. old.

¹¹ Arra a vélelmezett kötelességre, hogy az embernek „el kell tartania a családját”, a jóléti kontraktualisták nemigen hivatkoznak, mivel ők valójában nem azon az állásponton vannak, hogy ez minden embernek dolga lenne. Ők csak annyit kívánnak, hogy legyen *legalább egy ember* a családban, aki ezt dolgoznak érzi. Ez pedig megint csak nem köthető egyetemlegesen az állampolgárisághoz. Ugyanez vonatkozik arra a vélelmezett kötelességre, hogy „az ember legyen képes eltartani magát”, illetve, hogy „ne legyen teher a társadalom nyakán”. Az olyanok, mint Mead, igen tudatosan kerülnek, hogy ilyen kötelezettségekkel példálózzanak; részint azért, mert ezekről nem lehet pontosan tudni, hogy mit is jelentsenek, de főleg azért, mert általában visszariadunk az olyan fajta polgári kötelezettségektől, amelyek inkább konzekvenciákat írnak elő, mintsem kötelezettségeket szabnak meg.

¹² „A társadalmilag hasznát hajtó munkát végzés kötelessége – írja – egyike az állampolgáriság vélelmezhető kötelezettségeinek.” Lásd Lawrence C. Becker: The Obligation to Work. *Ethics*, 91 (1980), 35. old. Lásd még *uo.*, 42. old.

¹³ *Uo.*, 41. old. (Az én kiemelésem.)

¹⁴ *Uo.*

kötelezettségek terheinek a képességeken alapuló elvárhatósági fokhoz kötése, illetve a kapott juttatások függvényében történő „kimérése”, megszabása között. Az előbbi esetben a kötelezettség mindenkire vonatkozik, de – nyilvánvaló okokból – csak azoktól követelik meg a teljesítését, akik erre képesek. A második esetben viszont, amikor a kötelezettséget attól teszik függővé, hogy ki milyen juttatásokból részesül, egyértelműen azt látjuk, hogy akkor a kötelezettség nem vonatkozik azokra, akik semmilyen juttatásnak sem haszonélvezői. Mindez könnyen belátható. Ha nem vagyok képes egy polgári kötelességnek eleget tenni (s ezért mentesítenek az alól, hogy eleget tegyek neki), attól még megalapozottan elvárható tőlem, hogy hálát érezzek mindazon polgártársaim iránt, akik képesek erre, s ennek megfelelően teljesítik is kötelességüket (gondoljunk például azokra, akik egészségi okokból alkalmatlannak bizonyulnak a kötelező katonai szolgálatra). Mindez nem érvényes a juttatásokból részesülés alapján kikövetelt kötelezettségre. Ha nem részesülök juttatásban, s ennél fogva föl vagyok mentve az alól a „polgári kötelesség” alól, hogy dolgoznom kelljen, semmi okom arra, hogy hálás legyek azoknak, akik azon az alapon végeznek munkát, hogy ők, valamilyen formában, juttatásokban részesülnek.

Ellentétben azzal, amit a „welfare”-t szerződésként fölfogók esetenként állítanak magukról, az igazság az, hogy a vélelmezett munkakötelezettséget (vagy a társadalmi gazdagsághoz való hozzájárulás kötelességét, avagy a gazdasági önfenntartásra való kötelezettséget) ők *nem* olyan univerzális, polgári kötelességként tételezik, amelynek kivétel nélkül minden egyes állampolgárra érvényesnek kell lennie. Egy valami azonban föltétlenül megjegyzendő. Az nem elképzelhetetlen, nem valóságtól elrugaszkodott gondolat, hogy a kontraktualisták (vagy éppenséggel bárki más) képesek legyenek hitelesen képviselni a munkáról mint polgári kötelességről vallott elköteleződésüket. Másként fogalmazva: igenis elképzelhetők olyan politikai rendszerek, amelyekben a munka tényleg egyike azoknak a kötelességeknek, melyek vállalása teszi a polgárt állampolgárrá. Ekkor nemcsak olyan politikai rendszerek lehetőségéről van szó, melyekben egyfajta munka-éthoszt univerzális polgári kötelességgé nyilvánítanak,¹⁵ hanem olyanokról is, amelyek ténylegesen kikényszerítik az ennek való megfelelést.¹⁶ Sok kommunista országban a munkakötelezettséget beillesztették az alkotmányba; az is előfordult (noha – mint azt Becker teljes joggal megjegyzi – többnyire katasztrofális következménye-

¹⁵ Lásd Joseph H. Caren: *Equality, Moral Incentives, and the Market. An Essay in Utopian Politico-Economic Theory*. Chicago IL – London, University of Chicago Press, 1981.

¹⁶ Lásd André Gorz: *Critique of Economic Reason*. London – New York, Verso, 1989. Amikor Gorz azt a követelményt támasztja, hogy a munkavégzés polgári kötelesség legyen, akkor persze feltételezi, illetve megköveteli, hogy az állam mindenki számára nyújtson megélhetést biztosító munkát, és vessen véget a személyes szolgálatok áruba bocsáthatásának. Ez utóbbi kikötés annak, az Egyesült Államokban a TANF bevezetése óta előállott abszurd helyzetnek az elkerülésére szolgál, melynek következtében a jóléti segélyekben részesülő egyedülálló anyáknak tilos munkaidő alatt a saját lakásukban háztartási és gyermekgondozási feladatokat ellátniuk (arra hivatkozva, hogy a segélyre jogosultságért kötelesek „mégdolgozni”), miközben pontosan ugyanezt a fajta tevékenységet mások háztartásában végezhetik. Lásd Gwendolyn Mink: *Welfare's End*. Ithaca NY – London, Cornell University Press, 134. old.

ket vonva maga után¹⁷), hogy jogilag tették kötelezővé a munkaviszony igazolását. Így tehát nincs minden ráció híján (még ha talán nem tekinthető is kívánatosnak) arra gondolni, hogy a jóléti kontraktualisták – ha tényleg polgári kötelelességként kívánják értelmezni a munkavégzést – azt minden egyes állampolgártól egyformán megköveteljék.¹⁸

A reciprocitás-elv

Azok, akik a jóléti juttatások haszonélvezetét a munkával kapcsolatos követelmények teljesítésétől teszik függővé, újabb érveléseikben már főlhagynak azzal, hogy a követelményeket illetően a polgári kötelelességre hivatkozzanak. Az egalitáriánus republikánusok e helyett inkább azt mondják, hogy – ha polgári kötelelesség a munkavégzés, ha nem – reciprocitási megfontolásokból racionálisnak tűnik mindazoktól megkövetelni a munkatesztet, akik valamiféle jóléti juttatásokra jelentenek be igényt. Annak eldöntéséhez, hogy mennyire elfogadható ez a szemlélet, valamivel többet illenék tudnunk a reciprocitás-elvről, és arról, hogyan alkalmazható annak eldöntésére, hogy juttatások fejében megkövetelhető-e, vizontszolgáltatásul, a munkavégzés.

A reciprocitási elvnek két megkülönböztető vonása van. Először is azt az elképzelést juttatja kifejezésre, hogy bizonyos kapcsolatok szimmetrikusak: „adok–kapok”, „valamit valamiért” – s ebbe persze belefér az is, hogy „szemet szemért, fogat fogért”.¹⁹ A reciprocitás-fogalom továbbá azt is tartalmazza, hogy ha valamit kapunk, az még akkor is kötelezővé teszi a „szívesség” viszonzását, ha nem kértük is, hogy szívességet tegyenek nekünk.²⁰ Egy másik, jó előre tisztázandó aspektusa a kérdésnek, melyet nem hagyhatunk figyelmen kívül, úgy fogalmazható meg, hogy a kölcsönösségi viszony – mint szabályozó elv – vonatkozhat az egyes egyének közötti viselkedésre („légy kedves azokhoz, akik veled szemben kedvesnek mutatkoztak”), de lehet a kölcsönösség társadalmi viszonyait meghatározó rendezőelv is. Ezúttal ez utóbbi viszonyrendszerrel kell tisztába jönnünk. Olyan kapcsolatokra vonatkoztatva a reciprocitás

¹⁷ Becker, *The Obligation to Work*, 36–37. old.

¹⁸ Persze egy ilyen polgári kötelelesség „fönntartásához” minden egyes állampolgár esetében ellenőrizni kell a munkaidő/szabadidő egyenleget (s ha kell tevékenyen beavatkozni annak alakulásába), amire nagyon kevés liberális gondolkodó bizonyulna hajlandónak, a jóléti kontraktualisták pedig még kevésbé. Uo., 43–47. old. White továbbá azért is húzódoznék az univerzális munka-kötelezettség mellett voksolni, mert „minden állampolgárnak alapvető szabadságjoga eldönteni, hogy dolgozik-e vagy sem”. White, *The Civic Minimum*, 145. old.

¹⁹ Lásd például Karl Polanyi: *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston MA, Beacon, 1944, 4. fejezet. [Magyarul: A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei. Fordította Papp Mária. Napvilág Kiadó, 2004.]

²⁰ Lawrence C. Becker: *Reciprocity*. London, Routledge and Kegan Paul, 1986, 73. old. Nyilvánvalóan ugyanez érvényes a sérelmek viszonzására (megtorlására), amivel kapcsolatban elgondolható a bosszúállásnak erkölcsi kötelelességként való felfogása. Ebben az összefüggésben Gouldner a *talio*-elv alkalmazását a reciprocitás negatív normájaként emlegeti. Lásd Alwin E. Gouldner: *The Norm of Reciprocity: A Preliminary Statement*. *American Sociological Review*, 25 (1960), 172. old.

fogalmát, melyek alapvetően a társadalmi együttműködés harmóniájának biztosítására ügyelnek, azt mondhatjuk: a kölcsönösség elve hivatott *összhangot teremteni* a közösségi erőfeszítések eredményeiből részesedés igényének jogosultsága és a közösségi erőfeszítések okán fölmerülő (speciális) köteleességek teljesítése között.

A reciprocitásból adódó, s vizsgálatunk tárgyát képező köteleességek éppen azért speciális elkötelezettségek,²¹ mivel egy kooperáló közösségbe beletartozásból (egyszersmind az eredmények hasznélvezetére való potenciális jogosultságból) következnek. A reciprocitás támasztotta feladatokat meg kell különböztetni a szerződésben foglalt feladatoktól is, hiszen mindig valamilyen implicit – és explicit formában soha meg nem fogalmazott – szerződés (kontraktus) betartása teszi őket kötelezővé.²² Az ilyen elkötelezettségeket úgy tekintjük, mint amelyek a tisztességergérzetből (vagy a becsületes játék szabályainak követéséből) fakadnak.²³ Az utóbbi egyszerűen azt jelenti, hogy köteleességünk hozzájárulni egy olyan – a kooperáción alapuló – modell működtetéséhez, amelyből mi magunk is hasznot húzunk. A *fair play* típusú elkötelezettségek alkotják tehát a reciprocitási „egyenlet” egyik felét, a „tartozik” rovatot.

Világosan látni kell: az, hogy tartsuk be a *fair play* szabályait, az igazságosság, a méltányosság eszméjére épülő követelmény. Az embernek kötelessége, hogy megtegye a magáét, s hozzájáruljon ahhoz a közösségi erőfeszítéshez, mely eredményeinek ő maga is hasznélvezője, hiszen ha nem tenne így, az azt jelentené, hogy kizsákmányolja a közösséget. Amikor azonban „a viszonyosság kötelezettségéről” gondolkodunk, előfordulhat, hogy valami olyan erkölcsi kötelességgel keverjük össze, amely nem feltétlenül a méltányosság követelményének tesz eleget, hanem mondjuk a *hálánkat* juttatja kifejezésre. Ha valaki rendszeresen meghív engem vacsorára, s én ezt soha nem viszonzom, akkor ez a tartózkodásom nagy valószínűséggel hálátlanság a részemről, illetve annak a tiszteltetésnek az elmulasztása, amivel az illetőnek – kedvességéért – tartoznom kellene. Egyúttal azt is szögezzük le, hogy egyszersmind kivonom magam az alól a kötelezettség alól is, amellyel egy olyan fajta „kooperációs modellnek” tartozom, amelyből hasznot húzok (hasznon ezúttal a kellemes együtt-vacsorázást értve). Ha kivonom magam az alól, hogy magam is hozzájáruljak ennek a hasznot hozó rendszernek a fönntartásához, az nem egyéb, mint kizsákmányolás. Magatartásom valószínűleg azt fogja eredményezni, hogy elmarad a szóban forgó „társadalmi jószág” (a havonként esedékes kellemes vacsorázások). Az a követelmény, hogy időnként viszonzzam a meghívást, eredhet abból a morális kötelezettségből, hogy *hálásnak* kell mutatkoznom. De tekinthetem egyszersmind *méltányossági követelménynek* is, azon az alapon, hogy nekem magamnak

²¹ Annak érdekében, hogy ne térjek el a hétköznapi nyelvhasználattól, esetenként a „kötelesség” és „kötelezettség” szavakat olyan értelemben használom, amely eltér ettől a „szabványosítottnak” mondható különbségtételtől.

²² Becker, *Reciprocity*, 73. old.

²³ Richard Dagger: *Civic Virtues: Rights, Citizenship, and Republican Liberalism*. Oxford, Oxford University Press, 1997, 46. old.; Becker, *The Obligation to Work*, 35. old.; George Klosko: *The Principle of Fairness and Political Obligation*. Oxford, Rowman and Littlefield, 1992.

is hozzá kell járulnom egy olyan rendszer működtetéséhez, amelyből valamiféle hasznom származik. Így tehát, bár a *potyautasság* valószínűleg a (mások által tanúsított erőfeszítésekkel szemben) elvárható tiszteletnek is elmulaszt hangot adni, politikai kontextusokban sokkal inkább a benne rejlő kizsákmányolási mozzanat miatt kifogásolható, mint a hálátlanság mozzanata okán. Elismerem, hogy a hálátlanság morális értelemben jogosan kifogásolható, egyáltalán nem nyilvánvaló azonban, hogy miért a szociálpolitikának kellene a megzabolázásával törődnie. Vegyük észre: embereket arra kényszeríteni, hogy hálások legyenek másoknak és megadják nekik az illő tiszteletet (például azon keresztül, hogy hajlandónak mutatkoznak dolgozni), semmit nem ér egymás kölcsönös tisztelete szempontjából, mivel elég nyilvánvaló, hogy a kierőszakolt tisztelet legfeljebb csak névleg tekinthető annak.²⁴ Ebben az összefüggésben tehát a reciprocitás-elv tárgyalása során a tisztességérzet diktálta köteleességek elemzésére fogunk szorítkozni.²⁵

Hétköznapian fogalmazva azt mondhatjuk: a tisztességérzet diktálta köteleesség úgy definiálható, hogy „elvégezem a magam dolgát” azon a társadalmi kapcsolatrendszeren belül, mely rendszerszerű működéséből magam is hasznot húzok. A reciprocitás meg, a maga részéről, nem egyéb, mint az alapelv maga, amely esetről esetre meghatározza, mi legyen a konkrét tartalma a „magam dolgának”, illetve a „húzott haszonnak”. Mivel a reciprocitási elv abban érvényesül, hogy összeméri a társadalmi kooperáció nyújtotta kedvezményeket azokkal a követelményekkel, amelyeket a kooperációban való részvétel a haszonélvezőkkel szemben támaszt, fölfoghatjuk akár úgy is (s erre korábban tettünk már utalást), mint egy egyenlet két (bal és jobb) oldalát.²⁶ Az egyik oldalon szerepel a terhek elosztására vonatkozó „előírás” („tartozik”), a másik oldalon meg a hasznokból részesülés („követel”) elosztásának módjára vonatkozó.²⁷

Ebből az következik, hogy minden annak tisztázására irányuló kísérletnek, milyen jogosultságokat és milyen kötelezettségeket foglal is magába a reciprocitási elv, számot kell vetnie azzal – mint azt Michael Taylor valaha megjegyezte –: mi a szóban forgó társadalmi kapcsolatnak a speciális jellege. Különböző társadalmi viszonyrendszereket külön-

²⁴ Jegyezzük meg, hogy az *intézményekre* azt a feladatot róni, hogy biztosítsák az állampolgárok egymást tiszteletben tartását, egészen más feladat, mint azt a köteleességüket betartatni, hogy tiszteljék az állampolgárokat. Ez utóbbi sokkal plauzibilisabban elvárható. Az utóbbival kapcsolatban lásd Avishai Margalit: *The Decent Society*. Cambridge MA – London, Harvard University Press, 1996.

²⁵ Amikor a „kölcsönösség kötelező erejéről” beszél, White összemossa az igazságosság követelményét (hogy tudniillik ne legyünk potyautasok) azzal az erkölcsi köteleességgel, amely azt írja elő, hogy hálásnak mutakozzunk. Elég könnyű megállapítani, hogy mikor beszél az egyikről, és mikor a másikról. Az igazságosság követelménye mellett White azon az alapon száll síkra, hogy kerülni kell a kizsákmányolást. Amikor a háláérzet erkölcsi kötelezettsége jár az eszébe, akkor a méltóságérzet és az „egymásra tekintettel levés demokratikus követelményének” érvét emeli magasba. Lásd White, *The Civic Minimum*, 3.2. fejezet.

²⁶ Joseph H. Carens: *An Interpretation and Defense of the Socialist Principle of Distribution*. *Social Philosophy and Policy*, 20 (2003), 146. old.

²⁷ Lásd még Gouldner, *The Norm of Reciprocity*, 169. old. Gouldner szívesebben beszél köteleességekről és jogokról, mint terhekről és hasznokról.

böző fajta reciprocitási gyakorlatok jellemeznek.²⁸ Másként fogalmazva: egy-egy közösségen belül, a benne érvényesülő szolidaritás fokának függvényében egészen eltérő módon definiálhatják, hogy mit jelent a „magam dolga” (amit meg kell tennem), mint ahogyan azt is, hogy mit értsenek a „megillet engem” terminuson. Egy konkrét feladat konkrét, időben limitált végrehajtására alkalmilag összeverődött egyének laza csoportjában másként értelmezik a reciprocitás „adok–kapok”-jának hogyanját, és másként is juttatják kifejezésre, mint egy nagy összetartó erővel rendelkező szerves közösségben.²⁹ Nem létezik tehát mindenkire egyformán ráhúzható „reciprocitási egyenlet”. A társadalmi csereviszonyokat méltányossági alapon szabályozni kívánó reciprocitás egészen más megoldásokat követel, illetve fog követni, mint az a mód, ahogyan az egyenlőség-elven alapuló változat szabályozná a szolgáltatások cseréjét, s még inkább különbözni fog attól a reciprocitástól, mely a szükségletek kielégítésének elvén alapul.³⁰ A reciprocitás pontos működésmódja tehát minden egyes közösségben (és ezeken belül minden egyes konkrét csere-viszonyban) attól függően alakul, hogy milyen elosztási elv szabja meg a releváns „cserét”.

Láthatjuk, hogy miközben a becsületes játék szabályai szabta kötelezettség „független” szerepet játszik abban, ahogyan az igazságosságról gondolkodunk, a reciprocitás-elv teljes mértékben leválaszthatatlan az elosztási igazságosság elvéről. S miután leválasztottuk, megszűnik létezni. Hozzá igazodva kapcsolja össze a hozzájárulás kötelező mértékét a jogosultságok folyton változó elosztási elvével. Éppen ezért hibás tehát azt gondolni, hogy egyedül csak a szigorú arányosságra törekvés lehet a reciprocitás elvi vezérfonala.³¹ Az sem igaz, hogy a reciprocitás-elv azt írná elő: „csak annyit vegyél ki, amennyit magad beleraktál”.³² Az „aszimmetrikus reciprocitás”,³³ melyet talán pontosabb lenne „általánosított reciprocitás” néven nevezni, épp oly jogosan tekinthető reciprocitásnak, mint az említett változatok bármelyike.³⁴ Az tehát a helyzet, hogy minden nem-kizsákmányoló jellegű társadalmi viszonyrendszerben föllelhető a reciprocitás valamiféle eleme – nem pedig csak az igazságosságra alapozó társadalmi csereviszonyok rendszerében. Olyankor is beszélhetünk tehát reciprocitásról, amikor a közösség egyes tagjai annyival járulnak hozzá a „közöshöz” amennyivel (személyenként változó mérték-

²⁸ Michael Taylor: *Community, Anarchy and Liberty*. Cambridge, Cambridge University Press, 1982, 29. old.

²⁹ Dagger, *Civic Virtues*, 58. old.

³⁰ Lásd még White, *Liberal Equality, Exploitation, and the Case for an Unconditional Basic Income*, 318–319. old.

³¹ Ahogy azt például Becker javasolja: *Reciprocity*, 73–144. old. különösen 74–75. old., 83. old.

³² Warren ezt „tökéletes reciprocitásnak” nevezi. Lásd Paul Warren: *Self-Ownership, Reciprocity, and Exploitation; or Why Marxists Shouldn't Be Afraid of Robert Nozick*. *Canadian Journal of Philosophy*, 24 (1994), 50. old. Lásd továbbá White, *Liberal Equality, Exploitation, and the Case for an Unconditional Basic Income*, 318. old.; White, *The Civic Minimum*, 3. fejezet.

³³ Warren, *Self-Ownership, Reciprocity, and Exploitation*, 50–51. old.

³⁴ Taylor, *Community, Anarchy and Liberty*, 29. old.

ben) képesek, s mégis egyenlő mértékben (vagy akár szükségleteikhez igazodó mértékben) részesednek a társadalmi össztermékből.³⁵ Összefoglalóan: az elosztási igazságosság különböző felfogásainak érvényre juttatása voltaképp nem egyéb, mint a reciprocitás különböző felfogásainak képviselete.³⁶

Végezetül: a reciprocitási elv nem feltétlenül követeli meg a csereviszonyok feltételekhez kötését. Vagyis: a reciprocitás értelmezhető akár úgy is, hogy „Én ezt most annak reményében teszem meg a kedvedért, hogy valamikor a jövőben majd viszonzni fogod nekem. De az, hogy én ezt most megteszem, nem függ attól, hogy fogod-e valaha is viszonzni.” Ez voltaképp egy másik aspektusa annak, amit Michael Taylor „általánosított reciprocitásnak” nevez. Ahogyan fogalmaz: az általánosított reciprocitás eszméjétől motivált cselekedetek nem kötnek ki feltételeket, de ez nem jelenti azt, hogy minden esetben viszonzatlanul maradnának.³⁷ Ha azonban huzamosabb ideje semmivel nem viszonzod azt, amit érted megtettem, akkor valószínűleg fölhagyok azzal, hogy tegyek érted valamit.

Mint látjuk, a reciprocitást a konkrétan alkalmazott elosztási elv függvényében kell értelmeznünk; egyáltalán nem kötelező, hogy ragaszkodjék a szigorú arányossághoz, mint ahogy az sem, hogy tartalmazzon megfogalmazott kikötéseket.

Reciprocitás és feltételekhez nem kötöttség

Mint megjegyeztem már, a reciprocitási elvnek nincs szüksége arra, hogy a viszonyosság valamiféle feltételekhez igazodóan legyen kikötve. Ebben a fejezetben azt kívánom bebizonyítani, hogy egy egalitáriánus társadalomban a reciprocitási elv érvényesülése egyenesen megkívánja, hogy ne legyenek feltételek.

A reciprocitás szelleme által követeltek, mint láttuk, a társadalmi viszonyok természetétől függően különbözőek lehetnek. Konkrétabban: az igazságos, méltányos elosztásra vonatkozó különböző koncepciók különbözőképpen alakítják, hogy mi legyen az összefüggés a terhek és a húzott hasznok között. A reciprocitási egyenlet „második fele” (azaz a „haszon”) tehát különféleképpen írható föl. Érvényesítheti a „mindenkinek a maga hozzájárulása szerint” álláspontot (méltányossági olvasat);

³⁵ Dagger, *Civic Virtues*, 58. old.

³⁶ Mivel minden méltányosság-elv magában foglal valamilyen reciprocitás-elemet, ezért óhatatlanul redundancia-gyanús „méltányos reciprocitásként fölfogott méltányosságról” beszélni – abban az értelemben, ahogyan azt White teszi. Lásd White, *The Civic Minimum*, 4. fejezet. Viszont abszolút értelmes dolog ezt tenni abban az esetben, ha egy olyan speciális méltányosság-elméletről beszélünk, amely egyértelműen a reciprocitásban – és semmi másban – véli megtalálni a méltányosság alapját. Az utóbbival rokonszenvező gondolatmenethez lásd Allan Gibbard: *Constructing Justice. Philosophy and Public Affairs*, 20 (1991), 264–279. old. Az egyet nem értő gondolatmenethez lásd Allen Buchanan: *Justice As Reciprocity Versus Subject-Centered Justice. Philosophy and Public Affairs*, 19 (1990), 227–252. old.; Brian Barry: *Justice As Impartiality*. Oxford, Oxford University Press, 1995, 46–51. old.

³⁷ Taylor, *Community, Anarchy and Liberty*, 29. old.

képviselheti a „mindenkinek ugyanannyit a társadalmi össztermékből” álláspontot (egyenlőség-elvű olvasat); mint ahogy azt is: „mindenkinek szükségletei szerint”³⁸ (szükséglet-központú olvasat).

Ha mármost a reciprocitási elvet az elosztás egalitáriánus elvével kapcsoljuk össze (egyenlőség-elv és szükséglet-elv), abból az következik, hogy a hozzájárulási kötelezettség (a lehetőségek mértékéig) betartása följogosít a társadalmi termékből való egyenlő vagy szükséglet-szerinti mértékben való részesedésre. „Mindenkitől képességei szerint, mindenkinek egyformán (vagy szükségletei szerint)” – ez az elv nyilvánvalóan kötelességévé teszi a közösség tagjainak, hogy tőlük telhető mértékben hozzájáruljanak a társadalom erőfeszítéseihöz (hogy ez a kötelesség jelen társadalmainkban gyakorlatilag mit jelent, annak taglalása nem tartozik ennek az írásnak a témájába).³⁹ Tételezzük fel, hogy hasznom van egy olyan rendszerből, mely a javakat a szükséglet-elv szerint osztja el. A személyes szükségletek nincsenek rögzítve. Nekem ma lehet szükségem segítségre ahhoz, hogy újjáépítsem a csűrömet; neked effélére csak egy év múlva lesz szükséged (de az is megeshet, hogy soha). Világos tehát, hogy a szükséglet-vezérelt társadalmi modell azt igényli, hogy az emberek képességeik szerint tegyék meg a maguk hozzájárulását. Mivel előfordulhat, hogy nagyobb értékű segítyt „szakítok le”, mint mások (mert a szükségleteim jóval meghaladják másokéit), kötelességem annyit adni magamból, amennyit csak tudok – még akkor is, ha kiderül, hogy én jóval többet tudok nyújtani, mint mások. Az egyenlőség-elvű modell viszont azt fogja elvárni tőlem, hogy – ha ez módomban áll – legalább annyit adjak bele a közösbe, amennyit mindenki más. Az olyan modell, amely szükséglet-, illetve egyenlőség-elv szerint működik, éppen ezért kölcsönös kötelezettséggé teszi, hogy hozzájáruljunk a rendszer működéséhez (az előbbi esetben annyival, amennyi egyáltalán csak telik tőlünk, a második esetben pedig lehetőség szerint legalább annyival, mint bárki más).⁴⁰ Így tehát az egalitáriánus modellekben (a későbbiekben kitérek majd ezeknek egy másfajta változatára, nevezetesen a „helyzetfüggő” egalitáriánizmusra) minden (arra képes) állampolgárnak kötelessége, hogy teljes munkaidőben foglalkozzék társadalmilag hasznos hajtó tevékenységgel.⁴¹

Mint az előző fejezetben már említettem, a reciprocitási elv iránymuta-

³⁸ Karl Marx: Critique of the Gotha Programme, in David McLellan (szerk.): *Karl Marx: Selected Writings*. Oxford, Oxford University Press, 1977, 569. old. [Magyarul: A gothai program kritikája. MEM 19. kötet, Kossuth, 1969, 19. old.]

³⁹ Lásd még Carens, An Interpretation and Defense of the Socialist Principle of Distribution, 149. old.

⁴⁰ Egy a szükségletekre alapozott modellben az embernek az is kötelessége, hogy ne túlozza el, illetve ne súlyosbítsa a helyzetét. Egy egalitáriánus társadalomban tehát az emberek kötelességei közé tartozik az is, hogy vigyázzanak az egészségi állapotukra, egészséges életmódot folytassanak, annak érdekében, hogy ne terheljék fölöslegesen a mindenki számára rendelkezésre álló egészségügyi ellátás erőforrásait. Lásd Heather Draper és Tom Sorrell: Patients' Responsibilities in Medical Ethics. *Bioethics*, 16 (2002), 343–345. old.

⁴¹ Lásd Joseph H. Carens: Rights and Duties in an Egalitarian Society. *Political Theory*, 14 (1986), 31. old.; Carens, An Interpretation and Defense of the Socialist Principle of Distribution, 150. old.

tása által szabályozott kötelezettségek (amikor csoportokra vonatkoznak) *fair play* típusúak. A becsületes játék szabályozta kötelességek jellemző módon a közjavakra vonatkoznak, vagyis a társadalmi kooperáció olyan termékeire, amelyeknek az a sajátos tulajdonságuk, hogy *nem tehetők kirekesztő jellegűvé*. Mi több, éppen nem-kirekesztő jellegük ténye az, ami elsődlegesen alapul szolgál a hozzájárulási kötelezettséget megalapozó morális kötelességhez.⁴² Ebből az következik, hogy azok a kooperációs modellek, melyek eredményeinek élvezetéből viszont vannak, akik kirekeszthetők, nem igényelhetik, hogy a *fair play* modellre támaszkodhasanak – legfeljebb csak a szerződés szabta kötelezettségre. A tengerjáró hajósoknak, akik hasznát veszik a világítótornyoknak (ha van valami, amit igazán közjónak tekinthetünk, akkor ezek tényleg azok), éppen *azért* erkölcsi kötelességük hozzájárulni építésükhöz és fönntartásukhoz, *mert* a világítótorony jelzőfényének „hasznából” senkit nem lehet kizárni.⁴³ Egy olyan világítótoronyhoz, amely képes lenne úgy működni, hogy egyeseket kizár a használatbavételből (mondjuk infravörös fénnel dolgozik, melyet csak megfelelő készülékkel rendelkező hajók képesek észlelni – a készülékeket pedig éppen a világítótorony működtetője dobja piacra), semmiképpen nem köthető a *fair play* alapú kötelesség képzete. Ilyen esetben egyszerűen csak tételes szerződésről beszélhetnénk, mely specializálja egy illeték megfizetésének kötelezettségét. Azok a jóságok, melyek használatából egyesek kizárhatók, tehát nem támaszthatnak olyan kötelezettségeket, amelyek működésmódja a reciprocitási elven alapulhatna.

A világítótorony viszonylag egyszerű példa. A társadalmi juttatások politikai modelljének kérdése azonban már korántsem az. Tehetünk-e egyenlőségjelet a kisajátíthatatlan közjavak és a jóléti programok közé? Igen, tehetünk – jegyzi meg joggal Stuart White –, mivel egy egalitáriánus társadalomban a társadalmi kooperáció valamennyi eredménye, „terméke” *normatíve* foglalja magában azt a nem-kirekeszthetőségi tulajdonságot, amely a hétköznapi jóságok (mint mondjuk egy világítótorony) esetében fizikai természetükből következik.⁴⁴ Az infravörös fénnel működő világítótorony, éppen ellenkezőleg, egy, a méltányos igazságosság elvén működő modellnek lenne tekinthető. Ez utóbbi esetben ugyanis egyszerűen nem beszélhetünk sem kötelességről, sem pedig *fair play*-ről. Az ezen az elven működő modell szerződéses kötelezettséget hív életre, egyszersmind azonban meg is szüntet minden a hozzájárulást, valamiféle reciprocitás-alapon előíró kötelességet. Ha a juttatások arányosak a „hozzájárulás” mértékével, akkor a közösség nem-dolgozást választó tagjai semmiféle értelemben nem okoznak kárt másoknak, nem zsákmányolnak ki senkit, ebből következően joguk van szabadon eldönteni,

⁴² Lásd még Dagger, *Civic Virtues*, 72–78. old.

⁴³ Ami nem azt jelenti, hogy egy világítótorony használatától *ne lehetne megkövetelni*, hogy fizessenek annak fönntartásáért (ami, ha ezt az állam vállalja magára, lehetővé teheti, például, hogy a világítótorony-építés és -fönntartás akár nyereséges magánvállalkozás lehessen, és nem üzleti kudarc). Lásd Ronald H. Coase: *The Lighthouse in Economics*. In Daniel F. Spulber (szerk.): *Fables of Economics: Myths of Market Failures*. Malden MA – Oxford, Blackwell, 2002, 32–48. old.

⁴⁴ White, *The Civic Minimum*, 61. old.

hogy akarnak e dolgozni vagy sem, illetve, hogy ha igen, akkor megnyit.⁴⁵ Egalitáriánus közegben viszont éppen azért mondható ki, hogy a hozzájárulás kötelezettsége igenis fennáll, mert a társadalmi kooperáció gyümölcseinek „az a tulajdonságuk, hogy normatíve nem zárhatók el senki elől sem”. Ezek olyan jószágok, melyekből „úgy gondoljuk, mindenkinek egyformán joga van (illetve egyformán szükségletei szerint van joga) részesülni”.⁴⁶ A hozzájárulási kötelezettség egy egalitáriánus társadalomban tehát még akkor is érvényben marad, ha a szóban forgó juttatások nem tekinthetők a szó szoros, hétköznapi értelmében közjavaknak. Jegyezzük meg azonban, hogy egy egalitáriánus társadalomban a társadalom megtermelte javaknak szükségképpen akkor – és csak akkor – lehet közjószág-jellegük (értvén ezen azt, hogy élvezetükből senki nem rekeszthető ki), ha a juttatásokhoz való hozzáférés nem kötődik semmiféle feltételhez.⁴⁷ Egy egalitáriánus modell – akár jóléti modell, akár bármilyen más redisztributív modell – éppen ezért érvényben tartja a hozzájárulás társadalmi kötelezettségét (ha szükséglet-alapú modell, akkor annak mértékében, hogy ki mennyit képes nyújtani; ha egyenlősítő modell, akkor mindenki mással egyező mértékben) – föltéve, hogy a juttatások odaítélését függetlenné teszi attól, hogy e kötelezettségnek ki milyen mértékben tesz eleget.⁴⁸

A reciprocitás-elvnek megfelelni akarás ezek szerint nem feltétlenül vezet ahhoz, hogy a jóléti juttatásokat munkatesztől tegyék függővé. White azonban, gondolatmenete egy pontján olyan érvet hoz föl, mely a feltételekhez nem kötött jóléti rendszer esetére is érvényessé teheti „reciprocitás-alapú ellenvetését”. Azt veti föl, hogy a munkateszthez kötött jóléti juttatások (közük sorolva az állampolgári alapjövedelmet is) akkor tekinthetők feltételhez nem kötődő juttatásoknak, ha elfogadjuk a következő premisszát: a munkateszt kívánalma összeegyeztethető azzal az elvvel, hogy az állampolgárok bizonyos jóléti juttatásokra jogosultsága nem köthető feltételhez, mivel ezek az állampolgársághoz kötődő szociális jogok nem korlátlan hozzáférésre jogosító feltétlen jogok, hanem csak ésszerű hozzáférésre jogosítanak föl, feltételhez nem kötötten.⁴⁹ Bizonyos

⁴⁵ Korábban azonban már mondtam, hogy egyetlen igazságos kapcsolat sem mond ellent a reciprocitásnak, és ez a méltányosságon alapuló kapcsolatokra is érvényes. A lényeg az, hogy egy tisztán igazságosság-alapú csereviszonyban egyszerűen föl sem vetődik, hogy a reciprocitás problémás lehet.

⁴⁶ White, *The Civic Minimum*, 61. old.

⁴⁷ Azt mondanám, hogy egy egalitáriánus modellben a támogatásokat a haszonélvezők nem hozzájárulásuk mértéke alapján kapják. De vajon mindkét irányban működik-e ez a feltételhez nem kötés? Igaz-e, hogy a közösség tagjainak akkor is kötelességük a hozzájárulás, ha az együttes közösségi erőfeszítés osztalékai nem jutnak el hozzájuk? Más szavakkal: akkor is kötelességünk továbbra is dolgozni, ha az állam visszatartja járandóságunkat? Valószínűleg az a helyzet, hogy rövid távon az embereknek akkor is kötelességük a hozzájárulás, ha a kifizetéseket visszatartják. Hosszú távon azonban nyilvánvalóan nem tudnák fenntartani magukat e juttatások nélkül, s ebből következően nem tudnák fenntartani a közösségi erőfeszítést összetartó mechanizmusokat sem.

⁴⁸ Mint például Hobhouse példájában, amelyben a hozzájárulási kötelezettséget említi. Leonard T. Hobhouse: *Liberalism*. In James Meadowcroft (szerk.): *Liberalism and Other Writings*. Cambridge, Cambridge University Press, 1994, 79. old.

⁴⁹ White, *The Civic Minimum*, 137–138. old.

igazságossági feltételek fönnállása esetén (melyeket White előfeltételnek, s amelyek megvitatásába én itt nem kívánok belemenni), a munkateszt ésszerű lehetőséget biztosíthat arra, hogy valaki tisztességes jövedelemre tehessen szert. Így tehát az a helyzet, hogy a „tisztességes megélhetésre való jogosultság” még a munkateszthez kötve is tekinthető a tisztességes jövedelemhez való „ésszerű hozzájárulás” „feltételhez nem kötődő jogának”, ebből következően tehát White szerint nem mond ellent annak, hogy az állampolgárt megillető szociális jogok ne legyenek feltételhez köthetőek.

Két nehézséget látok ebben az érvelésben. Meglehet, az egyik csupán szóhasználati probléma. Ha a tisztességes jövedelem munkatesztől függő jogosultsága a tisztességes jövedelem ésszerű lehetőségének *feltételhez nem kötött* jogát jelenti, akkor mi jelentheti a tisztességes jövedelem ésszerű lehetőségének *feltételhez kötött* jogát? Én ezt nem nagyon tudom elképzelni, következésképp azt sem, hogy mit takar a White elképzelt jognak a feltételhez nem kötött mivolta.⁵⁰ Lényegesen fontosabb azonban a második. A munkateszthez kötés, akár alapjövedelemről essék szó, akár bármilyen más jóléti támogatásról, egyszerűen megszűnik állampolgári jognak lenni.⁵¹ Félig-meddig Marshallt szajkózva: a szociális jogok fogalmában benne *kell* foglaltatnia, hogy „társadalmunkban egyetlen állampolgár sem szenvedhet hiányt hajlékban, orvosi ellátásban, tisztességes jövedelemben”. A szociális jogoknak a jóléti kontraktualisták elképzelt változata viszont valami olyasmit tartalmazna: „a mi társadalmunkban egyetlen (elfogadhatóan) szorgos állampolgár sem” szenvedhet hiányt a fentiekben. Míg Marshall az állampolgár jogaiban gondolkodott, White és a többi kontraktualista az (elfogadhatóan) szorgos állampolgáráiban. A munkateszt tehát összeegyeztethetetlen a jóléti támogatások olyan felfogásával, amely ezeket az állampolgárnak feltételekhez kötöttség nélkül kijáró jogoknak tekinti. És amikor támogatásokat csak feltételekhez kötötten lehet kapni, akkor ezek haszonélvezőire nem tekinthető érvényesnek a hozzájárulás viszonyossági elvű megkövetelése.

Egy egalitáriánus társadalomban a reciprocitási elv nem szolgálhat annak a tantételnek az igazolásául, hogy „Aki nem dolgozik, az ne is egyék!”. Ha egyáltalán valami következhet belőle, az nem lehet más, mint annak kinyilvánítása, hogy „Aki nem dolgozik, az büntetést érdemel!”. Vagyis ebben a szisztémában a támogatásokra feltétel nélkül való jogosultság jól megférhet azzal, hogy a maguk hozzájárulását elmulasztó egyes embereket mindentől függetlenül szankciókkal sújthatják. (Az embernek persze rögtön a Szovjetunióban létezett, „az élőködést büntető” gyalázatos törvénycikkelyek jutnak az eszébe.) Nem azt akarom én ezzel mondani, hogy az egalitáriánus társadalomban a henyélő, tétlen állampolgárt meg kell büntetni, hanem inkább azt, hogy ha valami miatt azt gondoljuk, hogy a tétlenségtől el kell rettenteni az embereket (ezzel a

⁵⁰ Előfordulhatna, hogy a hivatkozott feltétel az, hogy az állam képes legyen finanszírozni. Mindazonáltal kétkedem, hogy White-nak ez járna az eszébe, mivel ez a feltétel valójában minden elképzelhető szociális jogra (mondjuk például arra, hogy a fogyatékkal élők megközelíthessék a nyilvános intézményeket) érvényes. Mely esetben a „feltételes” szó használata redundáns.

⁵¹ Lásd egy hasonló vonatkozás kapcsán King és Wickham-Jones, *From Clinton to Blair*, 62. old.

kérdéssel majd a 6. fejezetben fogok foglalkozni), akkor az elrettentésnek függetlennek kell lennie a (feltételekhez nem kötött) támogatásoktól.⁵² Ha parancsoló szükség mutatkozik a potenciális potyautasok elriasztására, akkor inkább forduljon az állam jogi szankciók kilátásba helyezéséhez és alkalmazásához, mint hogy elvegye tőlük azt, ami állampolgárságuk jogán megilleti őket.

Gondolatmenetemből ez ideig még nem következik, hogy a munkateszt igazolhatatlan kíváncsálgatás lenne. Annyi azonban következik, hogy nem igazolható a munka polgári kötelességként való felfogása alapján; nem igazolható viszonyossági alapú kötelességként; mint ahogy az is következik, hogy összeegyeztethetetlen az állampolgárnak a jóléthez való szociális jogaival.

Mindenkinek erőfeszítései szerint

Vegyük észre, hogy ez ideig a szükséglet-elve, illetve az egyenlőség-elve alapozott társadalmi csereviszonyok logikáját vizsgáltuk, s ennek során azt láttuk, hogy ezeknek az elveknek a képviselése mellett a bőkezű és feltételekhez nem kötött általános juttatások összeegyeztethetők lehetnek a reciprocitás logikájával. Ezzel a két alapelvvel azonban még nem merítettük ki az egalitáriánus elosztás lehetőségeit. Meg kell tehát vizsgálnunk még egy egalitáriánus alapelvű elosztási formát, melyet „helyzet-relatív” egalitáriánus elosztási elvnek fogok nevezni (*luck-egalitarian principle*). Praktikusabb, persze, ha egyszerűen „erőfeszítés-elve” hívjuk.

A méltányossági elv elvetése, azaz annak a gondolatnak az elvetése, hogy a hozzájárulás mértékének és a juttatásokból részesedés mértékének egymással arányosnak kelljen lennie, önmagában még nem teszi szükségsszerűvé, hogy az egalitáriánusoknak kötelező legyen az „akármilyen, mindenki ugyanannyit kapjon”-elv mellett kardoskodniuk. Az egyenlőséget relatív relációként értelmező egyenlőség-pártiak ehelyett – érthetően – azt fogják követelni, hogy a támogatások ne az egyes emberek által nyújtható hozzájárulás mennyiségével legyenek arányban (az ugyanis borzasztó erősen múlik azon, hogy ki-ki – jó- vagy balszerencséje folytán – milyen helyzetben van), hanem az ember által befektetett erőfeszítés mértékével.⁵³ Így tehát a helyzet-relatív egalitarianizmus

⁵² Éppen ezért nem is kötelezem el magam amellett a nézet mellett, hogy nincsen abban semmi kifogásolható, ha a henyélőket megbüntetik. Annyi azonban talán megkövetelhető: egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy a munkavégzés polgári kötelessége alól való kibúvás büntetése visszataszítóbb akkor, amikor kívülről támasztott követelményre hivatkozva hajtják végre, mint abban az esetben, amikor más polgári kötelességekre hivatkozva kerül sor a büntetésre. Nem világos, hogy miért kellene jobban fölhúznunk az orrunkat, ha jogilag előírt kötelességgé teszik a munkavégzést, mint akkor, mondjuk, ha a kötelező sor-katonai szolgálatról van szó. Márpedig napjainkban sok liberális demokráciában börtönnel vagy pénzbírsággal büntetik a katonai szolgálat megtagadását.

⁵³ Azt a kérdést nem kívánom érinteni, hogy az erőfeszítés vajon független-e a szerencseadta helyzettől. Van Páris például úgy gondolja, hogy a kifejtendő erőfeszítés mértékében lehet szerepük a helyzeti körülményeknek. Lásd Philippe Van Parijs: *Real Freedom for All: What (If Anything) Can Justify Capitalism?* Oxford, Clarendon Press, 1995, 168. old.

elosztási elve kevésbé követel egyenlő részesedést, mint sokkal inkább azt, hogy a juttatások „bőkezűsége” valahogyan a megtett erőfeszítésekkel álljon arányban. (Erőfeszítésen ebben az összefüggésben azon tényezők *együttesét* értjük, melyeket sokkal inkább a törekvő igyekezet mértéke befolyásol, mintsem a szerencse-adta adottságok.⁵⁴) Ez a fajta egalitáriánus elosztási elv ezért tehát leginkább úgy fogalmazhat: „Mindenkinek megtett erőfeszítései szerint!”

Vajon a feltételek nélkül adott jóléti támogatásokkal megsértenénk-e a reciprocitási elvet, ha az elosztást a megtett erőfeszítések mértékéhez igazítanánk? Ez ügyben nyilván sok függ attól, hogy mivel – s hogyan – mérjük az erőfeszítést. Mindenféle mutatószámokat kitalálhatunk, persze, annak érzékeltetésére, hogy mekkora is az erőfeszítés. Munkaidő hossza; igénybevétel intenzitása;⁵⁵ mennyire kellemetlen vagy unalmas a munka; mennyire nem tölti el elégedettséggel a munka végzőjét; mennyit hajlandó a szükséges képzettség, illetve a szükséges gyakorlat megszerzése során abba befektetni, hogy megvalósíthassa a benne rejlő maximumot.⁵⁶ A kérdéssel foglalkozó szerzők többsége azonban egyetért azzal, hogy a munkaidő hosszának figyelembe vételén túl, gyakorlatilag nincs lehetőség arra, hogy a befektetett erőfeszítések volumenét értelmezhető módon összehasonlítsuk.⁵⁷ Az egyszerűség kedvéért tehát, a továbbiakban valahányszor „erőfeszítésről” ejtek szót, azzal a munkaidő hosszát szándékozom érzékeltetni.⁵⁸

Az erőfeszítés-elv tehát azt föltételezi, hogy az állampolgároknak nyújtott támogatásoknak a munkaidejük hosszával kellene arányosnak lenniük. „Az egyén hozzájárulásáért cserébe, melynek mérésekor ügyelnek a hendikeppel kiegyenlítésére (legyen tehát a mérték, mondjuk, a társadalmilag hasznos munkával töltött órák a munkaintenzitás mértékével súlyozott száma), minden egyes személy legyen jogosult a társadalmi kooperáció gazdasági hasznaiból való – egyenlő lehetőségeket (vagy ugyanakkora szabadságot) biztosító – részesedésre.”⁵⁹ Vegyük észre,

⁵⁴ Ezt nevezem én a „helyzet-relatív egalitarianizmus” pozíciójának, mivel az e mellett elkötelezett egalitáriánusok nem tekintik igazságtalannak a jövedelmi egyenlőtlenségeket, ha mindössze a munkaterhek közötti különbségeket tükrözik vissza. Lásd például G. A. Cohen: *On the Currency of Egalitarian Justice*. *Ethics*, 99 (1989), 906–944. old.

⁵⁵ Mindkettőt már Marx is említi *A gothai program kritikájában*.

⁵⁶ Lásd Carens, *An Interpretation and Defense of the Socialist Principle of Distribution*, 157. old.

⁵⁷ Vegyük például a kellemetlenséget. Van Parijs a következő kérdést teszi fel: „Mi kimerítőbb? Lelkiismeretesen pucolni egy zongorát egy óra hosszat, vagy egy órát tölteni azzal, hogy fölcipeljük a harmadik emeletre? Lásd Van Parijs, *Real Freedom for All*, 155–156. old.

⁵⁸ Vegyük észre, hogy még Carens is, aki ezt megelőzőleg (*Equality, Moral Incentives, and the Market*) még amellet kardoskodott, hogy a hozzájárulási kötelezettség az erőfeszítések másfajta értelmezésére épüljön (nevezetesen arra, hogy mindenki köteles az adózás előtti legmagasabb jövedelmet biztosító munkát végezni), végül oda jutott, hogy megelégedjék a teljes munkaidős munkakötelezettség szorgalmazásával, s ekként belemenjen abba, hogy az erőfeszítés mércéje egyszerűen a munkával töltött idő hossza legyen. Lásd Carens, *Rights and Duties in an Egalitarian Society*, 35. old.

⁵⁹ White, *Liberal Equality, Exploitation, and the Case for an Unconditional Basic Income*, 318. old. Ezzel az elvvel tipikusan az a probléma – s ennek tárgyalásába most nem megyünk bele –, hogy rontaná a hatékonyságra törekvés motiváltságát; vagyis akkor is erősen moti-

hogy egy ilyen reciprocitási modell a támogatások mértékét szigorúan arányossá tenné a befektetett erőfeszítések nagyságával. Ha efféle szigorú arányosságot akarunk megvalósítani, annak eredménye szükségszerűen az lesz, hogy a nulla erőfeszítés – elkerülhetetlenül – a társadalmi kooperáció gyümölcseiből való nulla részesedést eredményez.⁶⁰ Olybá tűnik tehát, hogy a reciprocitási elv (ha a helyzet-relatív egalitarianizmus nézőpontját karoljuk föl) igazolhatja, hogy megtagadjuk a támogatást azoktól, akik nem hajlandók dolgozni. White speciel (gyakorlati megfontolásokból) nem támogatja azt az ötletet, hogy ennyire szigorú arányosságot követeljünk az erőfeszítések és a jövedelmek között (részben azért, mert úgy gondolja, hogy nehéz lenne pontosan mérni a megtett erőfeszítést, részben meg azért, mert úgy gondolja, hogy egy ilyen típusú arányosítás „erőszakot tenne bizonyos alapvető szabadságjogokon”⁶¹). Bizton állíthatjuk, hogy az egalitáriánus táboron belül nagyon kevesen támogatnák az ellenszolgáltatásoknak egy ilyen rendszerét (s ugyanez a libertáriánusokról is kijelenthető).

Tételezzük föl, hogy a reciprocitás erőfeszítés-elvű megközelítésében le kellene mondanunk a szigorú arányosság megköveteléséről! Mi lenne – a reciprocitás felől nézve – a második legjobb stratégiánk? Másként fogalmazva: ha nem követelhetünk szigorú arányosságot megtett erőfeszítés és nyújtott támogatás között, milyen fajta arányosság lenne a második legjobb megoldás? White mintha úgy érvelne, hogy a szigorú arányossági elv után (mely gyakorlatilag alkalmazhatatlan) az ő „bázikus reciprocitása” (*baseline reciprocity*) (mely, ha érvényesnek bizonyul, igazolni lehetne képes, hogy a jóléti támogatásokért cserébe igenis meg lehessen követelni a munkavégzést) a lehető legjobb megoldás, és akárhogya is nézzük, sokkal inkább összhangba hozható a reciprocitási elvvel, mint Philippe Van Parijs „mérsékelt erőfeszítés”-elve. White úgy gondolja: „a reciprocitás egalitáriánus felfogása azzal jár, hogy – cserébe a minimum-jövedelemért – minden egyes állampolgárnak kötelessége, hogy fölmutassa a hozzájárulási tevékenység valamilyen tisztesnek elfogadható minimumát.”⁶² Van Parijs viszont azt javasolja, hogy a szoros arányosság helyett inkább csak *valamilyen* kimutatható összefüggés legyen az erőfeszítések és a jutalmak között, amely nem feltétlenül szorosabb annál, mint hogy a nagyobb erőfeszítés több jövedelmet biztosít. Elhanyagolhatóan fontos, hogy Van Parijs „mérsékelt erőfeszítés”-elve érvényre jutása esetén a minimális

válna a kemény munkára, ha ugyanazt az eredményt kevesebb erőfeszítést igénylő módon is el lehetne érni. Lásd Van Parijs, *Real Freedom for All*, 97. old., 164. old.

⁶⁰ Erről Van Parijs is említést tesz. Lásd Van Parijs, *Real Freedom for All*, 166–167. old. Egyebek közt ezért is van az – mint megjegyzi –, hogy ha egyáltalán, hát az erőfeszítés-elv kellene, hogy a rendezőelve legyen a privilégiumokból való részesítésnek. Lásd Philippe Van Parijs: *Reciprocity and the Justification of an Unconditional Basic Income: Reply to Stuart White*. *Political Studies*, 45 (1997), 330. old.

⁶¹ White, *Liberal Equality, Exploitation, and the Case for an Unconditional Basic Income*, 319. old.

⁶² Uo. Ennek az elvnek hasonló megfogalmazásával találkozhatunk Gutmann és Thompson *Democracy and Disagreement*-jében (300. old.).

jövedelemhez nagyon kevés erőfeszítéssel (ha ugyan nem minden erőfeszítés nélkül) lehet hozzájutni.⁶³

Ami az erős arányosságot illeti, nyilván ez állna legközelebb az erőfeszítés és a jutalom közötti szigorú arányosság elvéhez – de mindenesetre a főntebb vázoltaknál mindenképpen közelebb állna. Tételezzük föl, hogy egy „tisztos minimum-jövedelemért” cserébe, az ennek megfelelő minimális munkabefektetés (egy független, önálló, felnőtt állampolgár esetében, aki magában él és nincs gyereke) körülbelül heti 30 óra. Elég elfogadhatónak tűnik azt feltételezni, hogy ennyit bárki felnőttől elvárhatunk.⁶⁴ Emlékeztetnék: az itt tárgyalt modellben a jövedelemnek (még ha eltekintünk is a pontos, eltérést nem toleráló arányosság megkövetelésétől) erősen arányosnak kell lennie a kifejtett erőfeszítéssel. Ha tehát a tisztosnak tekinthető minimum-jövedelemért cserébe az embernek heti 30 órát kell dolgoznia, heti hány órát kell annak a henyélni nem szerető embernek dolgoznia, aki a minimum-jövedelem kétszereséhez kíván hozzájutni? A megfelelő, erős arányosságot érvényre juttató képlet szerint 55–60 órát. Ez, nyilván, elfogadhatatlan. Mit rontottunk el? Mondjuk, rossz számokkal dolgoztunk. Induljunk ki most abból, hogy a tisztos minimum-jövedelemért cserébe heti 0–15 órát kell ledolgozni. Egy (helyzet-relatív) egalitáriánus társadalomban a tétlenséget kerülő állampolgárnak, aki viszonylag magas jövedelemre kíván szert tenni, persze keményebben kell munkálkodnia. Ennél többet, ámde – és itt a bökkenő – nem vérlázítóan többet. (Mondjuk azt, hogy heti 45 órát.) Vegyük észre, hogy a korreláció erős. Ami érdekes ebben, az az, hogy a jövedelmek így kirajzolódó mintázata erősen hasonlít a Van Parijs által bemutatottra. Talán még emlékeznek rá, Van Parijs bizonyos mértékű erőfeszítés ellenében egy, a tisztos szintet meghaladó alapjövedelmet javasol. Ebben a modellben azonban nulla munkának nem nulla jövedelem a következménye (illetve, az általunk vizsgált tágabb összefüggérendszerben, a támogatások megtagadása).⁶⁵ Egyetlen kikötésnek kell csak teljesülnie: minél több erőfeszítést fektetsz be, annál magasabb jövedelemhez jutsz. Ez a stratégia tehát összeegyeztethető az erőfeszítésen alapuló reciprocitás sémájával.⁶⁶

Igaz-e, hogy a White javasolta „bázikus reciprocitás” – amiként azt állítja – közelebb áll (vagy legalábbis Van Parijs megoldásánál közelebb) a reciprocitás tekintetében a szigorú arányossághoz? White állítása – idézzük föl újra – a következő: „a reciprocitás egalitáriánus felfogása előfeltételezi, hogy a tisztos minimum-jövedelemért cserébe minden állampolgárnak kötelessége tevékenységével valamilyen tisztos

⁶³ Van Parijs, *Real Freedom for All*, 165. old.

⁶⁴ A TANF keretein belül, például, a jóléti támogatások minden haszonélvezőjétől (még a gyermekgondozási segélyben nem részesülő egyedülálló anyáktól is) elváratik, hogy heti 30 óra munkaidőt abszolváljon a legelső, kínáló munkahelyen.

⁶⁵ Van Parijs, *Real Freedom for All*, 167. old.

⁶⁶ Ezt még a kritikusai is elismerik. „Az alternatív gondolati konstrukció azzal a nézettel párosítható, mely szerint a munkavégzés kötelességnek tekintendő, s a gazdasági életnek úgy kell működnie, hogy akik eleget tesznek e kötelességüknek, azoknak a sora *jobban menjen*, mint azoké, akik kivonják magukat ez alól.” Lásd Richard J. Arneson: *Is Socialism Dead? A Comment on Market Socialism and Basic Income Capitalism. Ethics*, 102 (1992), 508. old. (az én kiemelésem).

minimum erejéig hozzájárulni a közösség tevékenységéhez; e minimum mértékét befolyásolhatják az illetőre nehezedő különféle hátrányok”⁶⁷. White javaslata valójában olyan munkakötelezettséget feltételez, amely a reciprocitási elvből vezethető le. Ehhez azonban először is mérlegelnünk kell, milyen értelemben tekinthető az ő „bázikus reciprocitása” a reciprocitás sajátlagos értelmezésének. A „bázikus reciprocitás” egy teher (minimális munkakötelezettség) és egy juttatás (alapjövedelem) között teremt kapcsolatot. E minőségében azonban nem gyakorol hatást a társadalmi kooperáció *valamennyi* gyümölcsének elosztására. Ez nyilvánvalóan következik abból, hogy csak annyit követel meg, hogy a minimális jövedelemhez hozzásegítettek valamilyen minimális mennyiségű munkát végezzenek – és ez megfordítva is így legyen.⁶⁸ Semmit nem állít azonban sem a minimum-szintnél magasabb, sem pedig az annál alacsonyabb jövedelmekről. Úgy tűnik tehát, hogy White „bázikus reciprocitása” kevésbé érzékeny a hozzájárulások és a juttatások mértéke között a társadalmon belül fennálló arányosságot illető megfontolásokra, mint Van Parijs „gyenge erőfeszítés”-elve (emlékeztetőül: amaz *minden* jövedelmi szintre érvényesen megköveteli a korrelációt az erőfeszítés mértékével – csak éppen nem követeli meg, hogy szigorúan arányban legyenek egymással). S mivel érzékenyebb az arányosságot illető megfontolásokra, ezért az mondható, hogy a gyenge erőfeszítés elve közelebb áll az erőfeszítés-elv megkívánta reciprocitáshoz, mint a „bázikus reciprocitás”.⁶⁹

Valójában, a „bázikus reciprocitás” sokkal inkább Meadnek a „polgári munkakötelezettségére” hasonlít, mintsem egy erőfeszítés-alapú reciprocitásra. A relatív helyzetet beszámító egalitáriánusoktól eltérően, White elképzelése igencsak messze esik attól, hogy minden szinten korrelációt kívánjon az erőfeszítés és a jövedelem között. Akárcsak Mead elgondolása, a gyakorlatban White-é is csak azoktól követel meg munkavégzést, akiknek a megélhetésükhöz szükségük van jóléti támogatásokra.⁷⁰ Azt látjuk tehát, hogy a feltételhez nem kötött támogatások nem sértik (még leginkább bőkezű és kötelezettséget nem tartalmazó fajtájuk, az univerzális alapjövedelem sem) a reciprocitási elvet, még abban az esetben sem,

⁶⁷ White, *Liberal Equality, Exploitation, and the Case for an Unconditional Basic Income*, 319. old. Ugyanez az elv némileg más megfogalmazásban bukkan föl egy későbbi szöveghelyen: „Akik igényt tartanak arra, hogy ezek az intézmények lehetővé tegyék számukra, hogy a társadalmi össztermékből bőkezűen részesülhessenek, azoknak kötelességük, hogy viszonzásul, képességeikhez és körülményeikhez igazítva az arányosság fokát, tisztes mértékben hozzájáruljanak az össztermék előállításához. Ezt nevezem én a reciprocitás méltányosság-alapú fogalmának.” Lásd White, *The Civic Minimum*, 59. old. (lásd még a 97. oldalt is).

⁶⁸ White, *Liberal Equality, Exploitation, and the Case for an Unconditional Basic Income*. 319–320. old.

⁶⁹ Lehetséges, persze, olyképp módosítanunk White javaslatát, hogy a „bázikus reciprocitási” szint fölötti jövedelmek is arányosak legyenek a kifejtett erőfeszítéssel. Az én érvelésem lényege a következő. Tekintettel arra, hogy a „bázikus reciprocitás” megkövetelte heti munkaidő túlságosan sok, a magasabb jövedelmi kategóriák esetében nem várhatjuk el az erőfeszítések és a jövedelmek közötti arányosságra vonatkozó megfontolások kemény érvényesítését.

⁷⁰ Mindazonáltal illik rámutatni, hogy White sokkal nagyvonalúbb feltételekhez köti a munkateszt alkalmazásának a jóléti rendszerre való alkalmazását, mint amennyit Mead engedne meg. Lásd White, *The Civic Minimum*, 149–152. old.

amikor a „terhek” és a „hozadékok” elosztása az erőfeszítés-elvű reciprocitás követelményeinek megfelelően alakul (amiben mindenki egyetért az tulajdonképpen gyakorlati implementálásának véghez vitele). A reciprocitási elv, úgy látszik még abban az esetben is összeegyeztethető azzal, hogy munkát nem végző, ámde munkaképes emberek is kaphassanak valamilyen jövedelmet, amikor az elosztást az erőfeszítés-elv legkeményebb figyelembe vételével végzik.⁷¹

A konklúzió, amelyhez eljutottunk, egyáltalán nem az, amire intuitíve gondoltunk volna. Egy egalitáriánus társadalomban a reciprocitással kapcsolatos megfontolásokat – s ezt most már kénytelenek vagyunk belátni – jobban szolgálja egy olyan rendszer, amely (egyebek között) azt eredményezheti, hogy még azok is részesülhetnek a társadalmi össztermékből, akik „egész nap Malibunál szörfölnek a tengerben”⁷². Legalábbis

⁷¹ Érdekes, hogy a feltételhez nem kötött jövedelmekkel vagy támogatásokkal szemben felhozott „helyzet-relatív egalitáriánizmus” ellenvetése, a reciprocitásra való hivatkozás (legalábbis annak erőfeszítés-alapú változatában) gyakran redukálódik a „polgári kötelesség” kívánalmára (lásd a 2. fejezetben kifejtetteket). Amikor az egyenlőség-párti jóléti kontraktualisták annak nehézségével vagy lehetetlenségével szembesülnek (vagy az attól való húzódozással), hogy növeljék az erőfeszítés és a neki kijáró jutalom közötti arányosságot szigorúságát, rendre meg is próbálnak visszavonulni, és visszakoza elfogadni egy olyan követelményrendszert, melyet ők sokkal szerényebbnek gondolnak. Ez a szerényebb követelmény gyakran egy olyan kötelezettség megfogalmazásában testesül meg, hogy az ember bizonyuljon képesnek eltartania magát (vagy legalábbis tegyen bizonyos erőfeszítéseket ebbe az irányba). Amikor azonban ide érkezünk, a munkateszt bevezetését szorgalmazóknak valamivel indokolniuk kellene, hogy ez a kötelezettség miért vonatkozik csak egyes állampolgárookra, miközben másokra meg nem. (Ez a „henye gazdagokra” hivatkozó ellenvetés.) Másként fogalmazva, egyszer csak azon veszik észre magukat, hogy a polgári kötelességre való hivatkozásról éppúgy lemondtak, mint a reciprocitásra való hivatkozásról. White, mint láttuk, hajlandó átváltani a maga „egalitárius elvű” reciprocitás-fogalmát (az erőfeszítés arányos a cserébe járó jutalommal) egy „bázikus reciprocitásra”, vagyis, gyakorlatilag arra, hogy akik valamilyen állami támogatásban részesülnek, azok hajlandók legyenek valami minimális munkavégzésre. Akárcsak ő, Arneson is egalitáriánus elvekkel kezd, miszerint „az embereknek erkölcsi kötelességük, hogy állandó munkavállalással hozzájáruljanak a társadalom működéséhez”. Majd elismeri, hogy (különböző okok miatt) „ez az egalitáriánus munka-étosz nem alkalmas arra, hogy gyakorlati vezérelve lehessen egy stratégiának”. Ezért arra a következtetésre jut, hogy „a munka-étosz megvalósítható egalitáriánus változata az lehetne, hogy az emberek tegyenek meg mindent azért, hogy képesek legyenek eltartani magukat – ha csak önfenntartásra való törekvésük nem vezetne szélsőséges, elkerülhetetlen nyomorukhoz.” Lásd Arneson, *Is Work Special?*, 1135–1136 (az én kiemelésem). Becker – aki nem nevezhető egalitáriánusnak – ugyancsak azzal kezd, hogy erőteljesen elkötelezi magát a munkavégzés olyan „általánosan érvényes társadalmi megkívánhatósága” mellett, amely „elvileg állampolgári kötelességként intézményesíthető”. Lásd Becker, *The Obligation to Work*, 42. old. Ezt követően azonban, tekintettel arra a nehézségre, hogy hogyan is kényszerítsünk ki egy ilyen univerzális érvényességű polgári kötelességet, végül is kiegyezik abban, hogy „a munkakötelezettséget kapcsoljuk össze a társadalom által nyújtott speciális juttatásokkal”. Lásd *uo.*, 47. old. Azt látjuk tehát, hogy az egalitáriánus eszme, mely a maga pályafutását az erőfeszítések és a jutalmak közötti arányosság tételezésének formájában kezdi, egy (többé-kevésbé libertáriánus) óhajja „pukkad ki”, miszerint az embereknek minden tőlük telhetőt el kellene követniük, mielőtt az államhoz fordulnak támogatásért.

⁷² John Rawls: *Political Liberalism*. New York, University of Columbia Press, 1993, 182. old. 9. lábjegyzet. Mit tesz isten, még ez a jól bejáratott intuíció sem működik olyan beleválóan, ahogy azt kezdetben gondolták volna. Mint arra Widerquist rámutat, ugyan lehetséges,

egy olyan rendszerhez képest, amely (egyebek között) egy ésszerűen megkívánható minimális mértékű munkavégzéshez köti annak feltételét, hogy az állampolgár tisztességes minimum-jövedelemhez juthasson.⁷³ Engedjessék hát meg nekem, hogy ezt a fejezetet valami olyasmivel zárjam, ami segít föloldani azt a feszültséget, mely intuíciónk csatározásából táplálkozik. Azt mondtuk, hogy a reciprocitási elv korrekt értelmezése egy adott közösségen belül annak függvénye, hogy milyen elosztási elveket tett magáévá a közösség. Azt is mondtuk, hogy annak kérdése, vajon dolgoznak-e az emberek, csak egyike azoknak a megfontolásoknak, melyekre figyelemmel vagyunk, amikor azt elemezzük, mennyire veszi figyelembe társadalmunk a reciprocitási elvet. Ennek oka az, hogy az elv szempontjából nemcsak annak van jelentősége, hogy miként oszlanak el a terhek a közösségen belül, hanem annak is, hogy a kedvezmények miként oszlanak el. Ezért aztán egy olyan modell, amely csak a terhek igazságos elosztására van tekintettel, de elhanyagolja annak vizsgálatát, hogy mindez hogyan függ össze a kedvezmények (igazságos) elosztásával, sokkal érzéketlenebbnek mutatkozhat a reciprocitást illető megfontolásokra, mint az a modell, amely a kedvezmények nyújtását még akkor is szigorúbban arányítja a hozzájárulás mértékéhez, ha esetenként hajlamos olyankor is nyújtani ezeket, amikor cserébe semmi ellenszolgáltatás nincsen.

A jóléti juttatások feltételhez nem kötött rendszere és a kizsákmányolás kockázata

Az aggodalom ettől még érvényes maradhat: „A feltételhez nem kötött juttatások összeegyeztethetők lehetnek a reciprocitással – az elv maga akár még meg is kívánhatja őket –, de nem fognak-e vajon kizsákmányoláshoz vezetni? Nem fogják-e vajon azt sugallni az embereknek, hogy „lazíthat-

hogy napjainkban azokat, akik (Malibuban vagy Hawaiiin) egész nap szörfölnek, parazitanak illik tekinteni, néhány évszázaddal ezelőtt, mielőtt a legtöbb természeti erőforrást privatizálták volna ott, nagyon sok hawaii benszülött engedhette meg magának, hogy ezzel töltsen az idejét. Lásd Widerquist, Reciprocity and the Guaranteed Income, 391. old.

⁷³ Jegyezzük meg, hogy White „bázikus reciprocitása” eredeti vonzerejének egy részét a következőkből meríti. Vonzó gondolat összefüggést teremteni egy „tisztességes minimum-jövedelem” eszméje és a hozzájárulási tevékenység egy „tisztességes minimuma” között. Lásd White, Liberal Equality, Exploitation, and the Case for an Unconditional Basic Income, 319. old. (az én kiemelésem). Lásd továbbá White, *The Civic Minimum*, 58. old., 97. old. Van azonban némi zavar a „tisztességes” szó használatában. A jövedelemmel kapcsolatban „tisztességes minimumról” beszélni arra utal vissza, hogy egy adott társadalomban mi minősül a tisztességes életvitel minimumának. Amikor a hozzájárulás mértékéről van szó, a „tisztességes minimum” sokkal inkább arra vonatkozik, hogy mit tekintünk az „ésszerűen elfogadható” aránynak a munkaidő és a szabadidő mennyisége között. Ami ennél fontosabb: ha volt is valaha valamiféle verbális szimmetria a tisztességes minimum-jövedelem és a munkavégzés tisztességes minimuma között, ez semmiképp nem teszi elvárandóvá, hogy a tisztességes megélhetés minimumához való jogosultságnak korrelálnia kelljen valahogy a munkaórák elvárható számával. Ami azt illeti, a megélhetési minimum tisztességes szintje akár az ésszerűen elvárható napi munkaidő-mennyiség felével is korrelálhatna, mondjuk, főleg akkor, amikor – mint jelen esetben – a szigorú aránypárba állítás tilos.

nak«, nem kell többé dolgozniuk?» Ráadásul lehet célozgatni arra, hogy az univerzális alapjövedelem *bevezetése*, vagyis az, hogy ott is fölhagynak a munkakötelezettség megkövetelésével, ahol korábban az fennállott, olyasfajta üzenetet hordoz, hogy a munka többé már nem kötelesség, hanem választáson alapuló egyéni döntés kérdése.⁷⁴

Az én számomra egyáltalán nem egyértelmű, hogy a feltételhez nem kötött támogatásnak, illetve az univerzális alapjövedelemnek efféle „üzenete” lenne. Legalább ilyen könnyen elképzelhető az is, hogy az univerzális alapjövedelem annak nyilvános elismerését juttatja kifejezésre, hogy az egyes állampolgár érték a társadalom számára (s ezzel fokozhatja azt a meggyőződését, hogy a munka: kötelesség).⁷⁵ Ami a jelenlegi jóléti rendszereket illeti, nem vitatható, hogy a viszonylag feltételmentes skandináv modell⁷⁶ nemcsak magasabb részvételi arányokat produkál a munkaerőpiacon,⁷⁷ de erősebb involváltságot is vált ki az állampolgárban arra, hogy dolgozzék.⁷⁸ Így tehát annyit bizonyára nyugodtan állít-

⁷⁴ Miller, *What's Left of the Welfare State*, 109. old. 29. lábjegyzet.

⁷⁵ Tényszerűen megállapítható, hogy ha a dolgozást jogilag előírt kötelességgé teszik, ez rontja az emberek munkavégzés iránti elköteleződését. Lásd Hawkesworth, *Workfare and the Imposition of Discipline*, 170. old. Azt is kimutatták kutatások, hogy éppenséggel az univerzális jóléti állam rendszere az, amely a maga bőkezű támogatási rendszerével és a teljes foglalkoztatás iránti elköteleződésével közvetíti a leghatékonyabban azt az eszmét, hogy a munka polgári kötelesség. Lásd Knut Halvorsen: *The Work Ethic Under Challenge?* In Jan Holmer és Jan C. Karlsson (szerk.): *Work-Quo Vadis? Rethinking the Question of Work*. Aldershot, Ashgate, 1997, 121. old.

⁷⁶ Viszonylagos feltételmentességen a munkanélküliségi támogatások magas helyettesítési rátáját értem, mely a jogosultsági időszak kiterjesztésével és a munkakeresés bizonyításának laza jogi szabályozásával párosul. Mindez, mint azt már megjegyeztük, „az egyén számára elég magas garantált jövedelmet képes biztosítani”. Gøsta Esping-Andersen és Walter Korpi: *From Poor Relief to Institutional Welfare States: The Development of Scandinavian Social Policy*. in Robert Erikson (szerk.): *The Scandinavian Model: Welfare States and Welfare Research*. London, Sharpe, 1987, 54. old.

⁷⁷ Lásd Robert E. Goodin, Bruce Headley, Ruud Muffels és Henk-Jan Driven: *The Real Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999, 189–190. old. Úgy látszik, a bőkezű jutatások rendszere legalábbis összeegyeztethető a magas foglalkoztatási rátával. Ez még a „felfordult” 90-es évek Skandináviájában sem változott, amikor minimális mértékben szigorították a juttatásokra jogosultság kritériumait, illetve a jogosultság időbeli korlátait. Lásd Sven Jochem: *Nordic Labour Market Policies in Transition*. *West European Politics*, 23 (2000), 115–138. old. Mindenki egyetért abban, hogy a munkaerő-piaci becsatlakozás Skandináviában tapasztalt magas mértéke egy időben jelent meg a heti munkaidő mennyiségének csökkentésével. (Egyesek szerint ez nem egyszerűen időbeli egybeesés volt, a jelenségben a munkaidő-csökkentés következményét kell látnunk.) Lásd Per-Anders Edin és Robert Topel: *Wage Policy and Restructuring: The Swedish Labour Market Since 1960*. In Richard B. Freeman, Robert Topel és Birgitta Swedenborg (szerk.): *The Welfare State in Transition: Reforming the Swedish Model*. Chicago IL, Chicago University Press, 1997, 162–164. old.

⁷⁸ Vizsgálati eredmények azt mutatják, hogy a nyugati világon belül a skandináv országokban tapasztalható a munka-elköteleződés legmagasabb szintje. Egyszersmind itt a legkevésbé feltételhez-kötöttek a jóléti támogatási rendszerek. Lásd Torild Hammer: *The Influence of Different Compensation Levels of Unemployment Benefits on Job Chances among Unemployed Youth: A Comparative Study of the Nordic Countries*. *Acta Sociologica*, 42 (1999), 123–134. old. Régóta beletartozik a konvencionális tudásba, hogy a feltételhez nem

hatunk, hogy az egyéb létező változatokkal összemérve, a feltételhez nem kötés legalább ugyanolyan, ha ugyan nem nagyobb mértékben ösztönzi a reciprocitásnak megfelelő magatartást és hajlandóságot.

Még ha egy pesszimista forгатókönyv bizonyulna is igaznak az univerzális alapjövedelemmel kapcsolatban, könnyen meglehet, hogy ez az új modell bevezetését közvetlenül követő, rövid időszakra lenne csak érvényes. Gondoljuk végig a következőket. A skrupulusok, melyeket egyesek az univerzális alapjövedelemmel kapcsolatban érezhetnek, valószínűleg a fejlett jóléti államok polgárainak hajdani aggodalmaira hasonlítanak, amikor még attól féltek, mi lesz, ha az egészségügyi ellátást és az alapfokú oktatást többé nem kötik valamiféle munka-igazoláshoz. Manapság a jóléti paternalizmus képviselőinek az a fajta véleménye, hogy az egészségügyi ellátások feltételhez kötés nélküli szavatolása túlságosan „permisszív”, a legtöbb európai ember szemében megütközést kelt. Érdekes, hogy azt az érvelésmódot, amellyel ma Európában az univerzális alapjövedelmet támadják, az Egyesült Államokban éppenséggel olyan fajta támogatásokkal szemben vetik be, amelyekről itt, Európában azt szoktuk gondolni: függetleníteni kell őket a munka-igazolástól. Azt mondani (amit például Edmund Phelps is mond), hogy a rokkantsági támogatások, étkezési jegyek, egészségügyi és lakhatási támogatások feltételekhez nem kötése a kedvezményezettből igazi „ezüstkanállal a szájában született” szerencsefit teremt, és jelentősen meggyöngíti a munkára ösztönző motivációkat,⁷⁹ a legtöbb nyugat-európai ember fülének kicsit furcsán hangzik.⁸⁰ Ahogy a feltételhez nem kötött ingyenes egészség-

kötött, bőkezű támogatások – legalábbis rövid távon – megnövelik a munkanélküliségben töltött időt. Lásd Richard Layard: *How to Beat Unemployment*. Oxford, Oxford University Press, 1986, 4. fejezet; Steven J. Nickell: The Effect of Unemployment and Related Benefits on the Duration of Unemployment. *The Economic Journal*, 89 (1979), 34–49. old. Mindazonáltal azt is megállapították ezenközben, hogy bár a feltételhez nem kötött és bőkezű támogatások azzal az eredménnyel járnak, hogy az állampolgár „válogatosabb” lesz, amikor munkát keres magának, és több időt fordít arra, hogy kiválassza a „megfelelő” munkahelyet, ezeknek a támogatásoknak nincs negatív visszahatása a munkát illető elköteleződésre, vagy általában a munkára való ösztönözöttségre. Lásd Halvorsen, *The Work Ethic Under Challenge?* Igazság szerint a munkanélküliekben sokkal erősebb a munkával szembeni elköteleződés, mint az alkalmazásban állókban. Lásd Duncan Gallie és Carolyn Vogler: *Unemployment and Attitudes to Work*. In Duncan Gallie, Catherine Marsh és Carolyn Vogler (szerk.): *Social Change and the Experience of Unemployment*. Oxford, Oxford University Press, 1994, 125. old.

⁷⁹ Edmund S. Phelps: *Rewarding Work: How to Restore Participation and Self-Support to Free Enterprise*. Cambridge, MA – London, Harvard University Press, 1997, 92. old.

⁸⁰ Jegyezzük meg, hogy amikor White azt állítja, hogy „intuitíve széles körben elterjedt az a nézet, hogy egy igazságos társadalomban az állampolgároknak ésszerű feltételek mellett hozzá kell tudniuk jutni azokhoz az erőforrásokhoz, amelyek ahhoz szükségesek, hogy alapvető szükségleteiket kielégíthessék (amin az értendő, hogy az egészségügyi ellátásokra és más alapvető szükségletekre való jogosultságnak valamilyen feltételhez kell kötődnie), akkor olyan empirikus kutatásokra hivatkozik, amelyek ebben a vonatkozásban kizárólag az Egyesült Államok és Nagy-Britannia közvéleményét vizsgálták. Lásd White, *The Civic Minimum*, 131. old. (az én kiemelésem). Lásd továbbá Lawrence M. Mead: *Citizenship and Social Policy*; T. H. Marshall and Poverty. *Social Philosophy and Policy*, 14 (1997), 222. old. White ezzel kapcsolatban Millerre hivatkozik, aki viszont a maga részéről szintén csak az Egyesült Államok és Nagy-Britannia tapasztalataira hivatkozik. Lásd David Miller: *Princip-*

ügyi ellátásokról sem szokás manapság már azt hinni, hogy potenciálisan „leértékelnék” a munkát vagy a munkahelyhez való kötődést (amit Phelps hajtogat), jó okunk van azt hinni, hogy efféle képzetek már az univerzális alapjövedelem eszméjéhez sem kapcsolódnak.

Ha az állampolgárok jogosultak bizonyos támogatásokra, s ha ezek megadását (akár a szükségletek, akár az egyenlőség felől közelítve) nem kötjük feltételhez, az nem vezet szükségképpen mások kizsákmányolásához vagy a reciprocitás elvének megsértéséhez. Az emberek többsége ezt gondolja az egészségügyi ellátásokkal és az (alapfokú) oktatással kapcsolatban. Ha ez a jogosultság minden állampolgárt megillet majd, akkor az univerzális alapjövedelemmel is ez lesz a helyzet. Így tehát igencsak jó okot kell találnunk ahhoz, hogy az utóbbit valamilyen munkakötelezettséghez kössük, ha az előbbiekkal kapcsolatban ilyen nem áll fenn.⁸¹

les of Social Justice. Cambridge MA – London, Harvard University Press, 1999, 73–78. old. Tudjuk azonban, hogy „az amerikaiak véleménye kevésbé határozott, mint az európaiaké, még a szociális jólét olyan kérdései kapcsán is, amelyek az Egyesült Államokban is elég magas támogatottsággal rendelkeznek – nyugdíj-támogatások, egészségügyi ellátás, munkahely-teremtés, lakhatási támogatások. Az Egyesült Államokban következetesen a legalacsonyabb a szociális jóléti juttatásokat illető támogatás a közvélemény általi támogatottsága.” E vonatkozásban általánosan is elmondható, hogy „az angolszász országok (Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Kanada, Ausztrália) a »lelkessültségi skálának« igencsak az alján helyezkednek el, s közülük is az Egyesült Államokat találjuk legalul.” Lásd Robert Y. Shapiro és John T. Young: *Public Opinion and the Welfare State: The United States in Comparative Perspective*. *Political Science Quarterly*, 104 (1989), 69. old. Mindez más oldalról is bizonyítható. Azzal a kijelentéssel, miszerint „Az államnak mindenki számára biztosítania kell valamilyen garantált alapjövedelmet” az Egyesült Államokban a megkérdezetteknek csak 34,2 százaléka értett egyet. Ugyanezek az arányok Németországban: 58,1 százalék, Norvégiában: 78,4 százalék. Svallfors nyomatékka említi Svédország deviancia-számba menően alacsony 45,5 százalékát, amit ő azzal magyaráz, hogy a kérdést a Svédországban alkalmazott kérdőív esetében nagyon sajátosan fogalmazták meg. Lásd Stefan Svallfors: *Worlds of Welfare and Attitudes to Redistribution: A Comparison of Eight Western Nations*. *European Sociological Review*, 13 (1997), 288. old. Lásd még Peter Taylor-Gooby: *What Citizens Want from the State*. In R. Jowell, L. Brook és L. Dowds (szerk.): *International Social Attitudes: The 10th BSA Report*. Dartmouth, Aldershot, 1993, 81–101. old.

⁸¹ White egy helyütt foglalkozik a modelljén belül az alapjövedelem és egyéb jóléti juttatások (például az egészségügyi ellátások) feltételhez nem kötöttsége közötti szembeötlő inkonzisztenciával, erre adott válasza azonban, véleményem szerint, nem meggyőző. A következőképpen fogalmaz: „A munkatesztnek nem kell a tisztas jövedelem-csomag külön-külön minden egyes elemére egyformán vonatkoznia [például a „mindenki számára biztosított egészségügyi ellátás-csomagra”; lásd White, *The Civic Minimum*, 255. old., 7. lábjegyzet]. A reciprocitási elv súlyos megsértésének megelőzéséhez, véleményem szerint, elegendőnek mutatkozik annyi, hogy a munkateszt valamilyen stratégiai ponton be legyen illesztve a jóléti rendszer egészébe.” (Uo., 134. old.). Az azonban, hogy „stratégiai pontnak” éppen az alapjövedelmet válasszuk, meglehetősen önkényesnek, s éppen ezért gyanúsak tűnik. White semmilyen használható érveléssel nem támasztja alá, hogy miért kellene épp az alapjövedelmet valamilyen feltételhez kötni, miközben egyéb támogatásokat, melyek – mint maga is elismeri – ugyancsak jogosultság-függőek, kivonni az alól, hogy feltételhez legyenek kötve. Ha az egészségügyi ellátáshoz és az alapjövedelemhez való hozzáférés egyformán jogosultság kérdése, akkor az a tény, hogy az előbbi esetében ez napjainkban szélesebb körben elfogadott, egyáltalán nem megfelelő és elegendő érv arra, hogy az állampolgár hozzájárulását igazoló tesztet inkább az utóbbihoz – mint stratégiai ponthoz – akarjuk hozzákapcsolni, mintsem az előbbihez.

Konklúziók

Megpróbáltam kimutatni, hogy – ellentétben azzal, amit egyes kritikusok állítanak róla – a jóléti támogatások feltételhez nem kötése nem tesz erőszakot a reciprocitás-elven. Megfordítva: a reciprocitási megfontolások nem igazolják, hogy a támogatások kiérdemlését a munkavégzéshez és munkateljesítményhez kellene kötni.

Ahhoz, hogy a munkavégzést polgári kötelességként tegyük kötelezővé – mint láttuk – e kötelező jelleget minden állampolgárra ki kellene terjeszteni – nemcsak a szükséglet szenvedőkre. Továbbá: egy ilyen kötelezettség megsértése nem szankcionálható a támogatás megvonásával; legfeljebb csak valamilyen külön büntetés-fajta alkalmazásáról eshetnék szó. A reciprocitási elv, éppen ellenkezőleg, akkor ösztönöz munkavégzésre, ha a támogatásokból való részesedés lehetőségét nem kötik feltételekhez. Lehet olyan változatban gondolkodni, hogy a támogatásokat valamilyen erőfeszítések kifejtéséhez kössék. Itt azonban, mint kimutattam, az „erőfeszítés-elv”-nek a gyakorlatban érvényesülő, bármily erős megkövetelése mellett is meg kell maradnia olyan lehetőségnek, melynek jóvoltából egyesek munkavégzés nélkül (vagy nagyon minimális munkavégzés mellett) hozzájuthatnak a támogatásokhoz.

Az elemzést azzal foglaltam össze, hogy megpróbáltam megbecsülni, mennyire tekinthető valóságosnak a kizsákmányolás és a helyzettel való visszaélés veszélye abban az esetben, ha az állampolgári alapjövedelmet többé nem kötnék valamiféle munka-igazoláshoz. A rendelkezésünkre álló bizonyítékok alapján a nagy mértékű kizsákmányolástól való félelem erősen eltúlzottnak látszik, mivel a jóléti kontraktualisták nem hajlandók kellőképpen értékelni az állampolgároknak az alkalmaztatáshoz fűződő belülről fakadó érdekeit, illetve a munka-étoszhoz való ragaszkodásukat (mely annál erősebb, minél univerzálisabbnak mutatkozik egy jóléti rendszer, s minél jobban mellőzi a juttatások feltételekhez kötését).

Fordította Léderer Pál